

GOSPODARSTVO OTOKA IŽA U PROŠLOSTI

Šime PERIČIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 949.75:339(091) otok Iž
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 1. XII. 1997.

U ovom radu autor kazuje da se dosad najviše pisalo o pomorstvu, ribarstvu i pučanstvu otoka Iža. No, to nisu bila i jedina zanimanja njegovog pučanstva u prošlosti. Njegova zemljoradnja, stočarstvo, prerada, pa i trgovina, ostali su gotovo nepoznati u javnosti. Upravo to je razlog što se on prihvatio prikaza razvoja cjelokupnog gospodarstva otoka u prošlosti, do 1941. godine. Naime, autor najprije upotpunjava već poznate podatke glede demografije otoka, a potom prikazuje korisne zemljišne površine, posjedovne odnose, otpor težaka feudalnim gospodarima, napose u XVIII. stoljeću. Zemljoradnja i stočarstvo davali su nedostatne proizvode. Pučanstvo otoka oduvijek se bavilo ribolovom. Iako u njegovu akvatoriju nije bilo lovišta male plave ribe, u nekim njegovim dijelovima bilo je posebne morske faune i pelagijskih vrsta ribe i glavonožaca. U potrazi za plavom ribom iški ribari odlaze na njena udaljena lovišta, te love u zajedništvu s dugootočkim ribarima. Pred prvi svjetski rat oni prednjače u ribarstvu zadarskog ribolovnog područja. Slično je ostalo i u međuraću. Prerađivačka je djelatnost, napose lončarstvo, bila razvijenija nego što bi se očekivalo. Ona je uglavnom podmirivala potrebe domaćeg pučanstva. Jedino je lončarstvo nadilazilo lokalne potrebe, pa je višak proizvoda prodavan. Ponekad se tim poslom bavilo, sezonski, 50-60 osoba. Veliku ulogu u životu otoka imali su pomorstvo i trgovina. Brodarstvo otoka dostiglo je vrhunac u XVIII. stoljeću. Iški trabakuli uglavnom prevoze vlastiti, ali i tuđi teret, najviše živo blago iz Zadra u Mletke. Neki su iški brodari, osobito obitelj Banić, tom djelatnošću dostigli zavidnu ekonomsku moć i životni standard. Zahvaljujući viškovima uroda maslina, ulova ribe i zemljanog posuđa lžani su trgovali uzduž čitave istočnojadranske obale, ali i sa suprotnom obalom. Tako je otok sudjelovao u robnoj razmjeni Dalmacije i Jadrana. Autor zaključuje da je njegovo značenje u gospodarstvu zadarskog otočja nadmašivalo mjesto koje je među njima zauzimao veličinom.

Prema svojoj veličini otok Iž se svrstava u male otoke zadarskog otočja. Ali ta čijenica, držimo, nije u skladu s njegovim značenjem među njima, napose glede gospodarstva. To su zapazili i priopćili neki pisci, kada su raspravljali o njemu ili zadarskom pod-

ručju. Do sada se najviše prikazivalo njegovo pomorstvo,¹ prilično mnogo ribarstvo,² te dosta kretanje i zanimanje njegova pučanstva u zadnjim stoljećima, pa i u naše doba.³ Međutim, kako ćemo vidjeti, pomorstvo i ribarstvo nisu bila jedina zanimanja tamošnjeg pučanstva: ono se, naime, također bavilo zemljoradnjom, stočarstvom, preradom i trgovinom, što je pak ostalo gotovo nepoznato znanosti i javnosti. Upravo to je razlog što se pisac ovih redaka prihvatio pokušaja prikaza cjelokupnog gospodarstva otoka u prošlosti, do 1941. godine.

Naime, ovdje će biti riječi o demografiji, poljodjelstvu, ribarstvu, preradi, pomorstvu i trgovini, kako bi se, koliko je moguće, objedinila znanja, a slika cjelokupnog otočkog gospodarstva postala što potpunija, a to pak s gledišta ekonomske povijesti. Više nego izazov djeluje spoznaja uolikoj mjeri su Ižani iskorištavali ono što im je namijenila priroda i kolik je njihov udio u životu zadarskog kraja i Dalmacije uopće. To će, nadamo se, postati mnogo jasnije nakon prikaza svih oblika zanimanja pučanstva ovoga otoka, koliko to dopuštaju dosadašnja literatura i dostupni nam tiskani i arhivski izvori.

I.

Opće značajke otoka

Otok Iž je smješten između Ugljana i Dugog otoka, te spada u skupinu unutarnjih otoka Zadarskog arhipelaga. Površinom pak spada među male, stalno nastanjene ovdašnje otoke. Kako to nalaže sama priroda, oduvijek je u gravitacionom prostoru Zadra, glavnog grada Dalmacije. Njegova površina iznosi 17,59 četvornih kilometara. Dužina otoka iznosi 12,2, a prosječna širina 1-1,5 kilometara. Najviše brdo na otoku je Korinjak (168 m). Okružuje ga 11 otočića. Dužina njegove obale iznosi 35,1 km. Ona je vrlo razvedena: tridesetak luka, uvala i dražica prikladne su za ribolov i pristanak brodova. Otok je krševit, s

¹ Vladislav CVITANOVIĆ, Otoci Iž i Premuda, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zagreb 1954; ISTI, Pomorsko zanimanje Ižana, *Starine JAZU*, 45, Zagreb 1955; Oliver FIJO, Pomorstvo Iža i Silbe, *Jugoslavenski mornar*, 9, 1953, br. 12; Nikola ČOLAK, Brodovlasnici zadarske komune između karlovačkog i požarevačkog mira, *Pomorski zbornik*, 3, Zadar 1965; ISTI, Ekonomska moć iških paruna Banića u XVIII stoljeću, *PZ*, 2, Zadar 1964, i dr.; Ljubo MARČIĆ, Otok Iž i njegovo brodarstvo, *Naše more*, 3, 1956, br. 3.

² Josip BASIOLI, Ribarstvo unutrašnjih zadarskih otoka, *Morsko ribarstvo*, Rijeka 1960, br. 4; ISTI, Razvitak ribarstva Dugootočana, *Radovi IJAZU u Zadru*, 9, 19692; ISTI, Sporovi oko ribolova na Komatskom otočju, *Radovi IJAZU u Zadru*, 20, 1973; ISTI, Ribarstvo na zadarskom otočju u prošlosti, *Zadarsko otočje*, Zadar 1974; ISTI, Ribolov Ižana u prošlosti, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 22-23, 1976; Nikola ČOLAK, Otpor ribara zadarskog otočja u XVI stoljeću protiv obaveza samostanu sv. Krševana u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 4-5, 1956; ISTI, Ribarstvo u Zadarskom arhipelagu u 15. i 16. stoljeću, *Morsko ribarstvo*, 9, 1957, br. 1; Ante Marija STRGAČIĆ, Dva priloga poznavanju prošlosti ribarstva na Dugom otoku, *Zadarska revija*, 4, 1955, br. 4; Roman JELIĆ, Ribarstvo i ribarski običaji u Malom Ižu, *Adriatica maritima*, 4, Zadar 1985, i dr.

³ Amos Rube FILIPI, Kretanje broja stanovnika zadarskog otočja, *Radovi JAZU u Zadru*, 6-7, 1960, Alfons CVITANOVIĆ, Pabirci o otoku Ižu, *Zadarska revija*, 35, 1986, br. 1; ISTI, *Otok Iž*, Veli Iž 1989.

manjim oazama plodne zemlje, plitke crvenice i pjeskovitog tla.⁴ Sredinom XIX. stoljeća na njemu su postojala četiri izvora pitke vode. Oko otoka postoje brojna lovišta ribe i 28 brakova, ali ne i za ulov srdela i skuša.

II.

Naselja i kretanje broja pučanstva.

Otprilike do sredine XV. stoljeća na otoku je bilo samo jedno naselje, a otada se ono podijelilo u dva – Veli i Mali Iž. Oni su u starini nazivani raznim imenima – Velo selo, Malo selo, Zmorašnji (*Eso Ponentale*) i Južni Iž (*Eso Sirocale*), kako to svjedoče brojni izvori. Naselja su uglavnom nastala na crti more-kopno, u prvom redu iz strateških i gospodarskih razloga. Sagrađeni su u stilu jednostavne rustikalne arhitekture.⁵ U upravnom smislu najdulje je otok pripadao Salima i Zadru. Godine 1925. Veli Iž je postao sjedištem općine za otoke Iž i Ravu.

U zadnje doba je mnogo napisano o demografiji otoka, pa ćemo se mi ograničiti uglavnom na one podatke koji ondje nisu navedeni a još bolje pojašnjavaju kretanje broja ondašnjeg pučanstva, napose u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća. Nije točno utvrđeno kada je otok prvi put napučen, ali se zna da je to uslijedilo negdje u prapovijesno doba, kako to svjedoče neki materijalni nalazi. Njega poznaju izvori X. stoljeća, kada su svi zadarski otoci, izuzev Vrgade još uvijek bili pusti, nenastanjeni (car Porfirogenet). Prvi pisani spomen njegova pučanstva potječe iz sredine XIII. stoljeća. Međutim, čini se da je otok ipak bio nastanjen već u doba antike, što zorno svjedoče brojni arheološki nalazi i sačuvani toponimi.⁶ Sasvim je moguće da je otok u doba seobe naroda ostao bez pučanstva, a potom opet nastanjen od Hrvata. Godine 1260./1262. prvi se put poimenično u dokumentu navodi njegov stanovnik,⁷ što predstavlja očit dokaz njegove tadašnje napućenosti.

Dugo je na otoku bilo samo jedno naselje. Tek god. 1435. spominju se u izvorima dva – Zmorašnji i Južni Iž. Kako samo ime sugerira, Veli Iž je već dotle brojem duša nadmašivao onaj Maloga. Prvi pouzdani podatak glede toga potječe iz god. 1527., kada je zadarski knez dao obaviti popis pučanstva na području njegove upravne ingerencije, kojoj je, naravno, pripadao i otok Iž. Naime, tada Veli Iž broji 174, a Mali pak 135 duša. Godine 1598. na otoku obitava samo 220 duša.⁸ Pet godina potom čitav otok obitava 260 duša, u 44 ognjišta.⁹ Nadalje, god. 1608. u Velom Ižu je zabilježeno postojanje 24 obitelji sa 126, a u Malom Ižu pak samo 19 obitelji sa 92 duše. U prvom su prevladavale osobe ženskog spola, dok je u drugom bio podjednak broj obaju spolova.¹⁰ Ove brojke ukazuju na

⁴ A. CVITANOVIĆ, Otok Iž, 28.

⁵ Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1988, 38.

⁶ A. R. FILIPI, *Kretanje broja...*, str. 159.

⁷ ISTO, 160, V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 74.

⁸ FILIPI, *Kretanje broja...*, str. 160, 162.

⁹ ISTO, 160.

¹⁰ R. JELIĆ, *Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine, Zadarsko otočje*, 1974, 167.

drastično smanjenje ondašnjeg pučanstva u odnosu na početak XVI. stoljeća. To je moguće objasniti jedino ratovima (1537.-1540., 1569.-1571.) koji su bjesnili i u sjevernoj Dalmaciji ili pak nekom kužnom bolešću koja je harala i ovdašnjim otočjem. A možda je tada uslijedilo brojnije iseljavanje. U svakom slučaju otočko se pučanstvo vrlo sporo obnovljalo, kao uostalom u čitavom zadarskom teritoriju, uslijed otežanih ukupnih prilika uzrokovanih nazočnošću Turaka.

Nešto detaljniji podaci o kretanju pučanstva otoka pripadaju XVIII. stoljeću, zahvaljujući uglavnom potrebi doznavanja broja ljudi sposobnih za oružje, što je bila posebna opsesija mletečkih vlasti. Tako saznajemo da god. 1736. otok nastava 318 duša, te da je god. 1748. dakle samo dvanaest godina poslije, Veli Iž brojio 353, a Mali pak 182 duše.¹¹ Godine 1753. u Velom Ižu obitava 380, a u Malom 168 stanovnika, da bi već sljedeće godine prvog nastavalo 397, a drugog 189 duša.¹² Podatke za dvije susjedne godine donijeli smo jedino zato da bismo pokazali, barem ponekad, neodrživost vjerodostojnosti tih svjedočanstava. Naime, nije moguće da tijekom samo jedne godine poraste znatno broj žitelja na otoku. To isto valja i za dvije zadnje godine šestog desetljeća, 1759. i 1760. godinu: prve godine je u Velom Ižu bilo 397, koliko i pet godina prije, a u Malom Ižu pak 192 duše, dok je potonje godine prvo naselje nastavalo 458, a drugo pak 194 stanovnika.¹³ Doista, ovolike poraste nije nikako drugačije moguće objasniti doli mogućnošću da su popise činile razne osobe, u razne svrhe, pa su učinjene omaške u brojenju, prijavi. Prosto je nemoguće da je toliki porast pučanstva otoka mogao uslijediti za cigle dvije godine, jer tako nešto, koliko se zna, nije zabilježeno nikad i nigdje u Dalmaciji toga doba. Istina, baveći se pomorstvom tada su mnogi Ižani znatno podigli životni standard vlastitih obitelji, ali to svejedno nije utjecalo na ovako nagli porast pučanstva njihova otoka. Na žalost, ne raspolažemo podacima koji bi pokazali stupanj tadašnjeg nataliteta i mortaliteta.

Da je u drugoj polovini toga stoljeća broj pučanstva na otoku stalno rastao pokazuje činjenica da je krajem 1797., kada je Dalmacijom već zavladao Austrija, njega nastavalo 729 ljudi – Veli Iž 520, a Mali pak 209.¹⁴ Francuske vlasti su uredno vodile brigu o kretanju pučanstva u pokrajini, na žalost i one potaknute isključivo potrebom za vojnicima. Sačuvano je nekoliko tadašnjih izvora koji se odnose na brojnost pučanstva otoka nekih godina, popraćeno zabilježbama glede rađanja, umiranja i vjenčavanja. Kako se kretao broj stanovnika otoka početkom XIX. stoljeća dijelom pokazuje tabela:¹⁵

¹¹ Povijesni arhiv u Zadru (=PAZd), *Spisi obitelji Lantana*, svež. 28, poz. 2. Godine 1751. u Velom Ižu bilo je 60, a onom Malom 31 obitelj, odnosno kuća (ISTO, poz. 3).

¹² FILIPI, 160, 162; A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 106, tab. 1.

¹³ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 28, poz. 2. Godine 1759. je u Velom Ižu bilo 64, a u Malom 30 obitelji.

¹⁴ PAZd, *Spisi Dvorske komisije*, sve. 25, br. 2220.

¹⁵ *Gli scogli di Zara, Il Dalmatino* za 1917, 64; Znanstvena knjižnica u Zadru (=ZKZ), Ms br. 146; PAZd, *Spisi Kraljevske delegacije vlade u Zadru*, 1808, tit. XVIII, rub. 2, br. 1288; *Spisi Generalnog providurstva*, 1809, tit. XVIII, rub. 2, br. 2842.

godina	Veli Iž			Mali Iž		
	kuća	obit.	duša	kuća	obit.	duša
1804.	80	85	437	36	36	257
1806.	95	98	480	30	30	216
1808.			475			255
1809.	94		516	37		250

Ove brojke pokazuju prilične oscilacije broja stanovnika u oba otočka naselja. Naime, god. 1808. je u Velom Ižu bilo manje duša nego dvije godine prije, slično se dogodilo u Malom Ižu god. 1806. i 1809. u odnosu na 1804. i 1808. To je za sada moguće objašnjavati jedino pogibijom Ižana u francuskoj vojsci. Nepotpuni podaci iz 1809. pokazuju da se tada na otoku više radalo nego umiralo,¹⁶ kao i drugdje u pokrajini. Tako se unatoč oscilaciji može objasniti priličan porast broja stanovnika otoka u samo tri godine francuske uprave Dalmacijom (696:774). Potom su nastupila još teža vremena za pučanstvo čitave pokrajine, što je po svoj prilici negativno utjecalo na demografsku sliku otoka.

Novo razdoblje uslijedilo je u Dalmaciji padom Napoleona i njezinim ponovnim dolaskom pod izravnu upravu Austrije. Dakako, znatno mirnije prilike u svakom pogledu utjecale su i na razvitak populacije. Najprije ćemo razmotriti razdoblje prije prvih službenih, tiskanih statistika. Napominjemo da se radi o podacima crkvenih i svjetovnih vlasti, koji uvijek nisu bili usklađeni. Tako npr. crkvene vlasti god. 1825. u Velom Ižu bilježe 97 obitelji sa 620 duša, a državne pak samo 424 duše; te godine nadbiskup Novak u Malom Ižu nalazi 40 obitelji s 320 duša, a svjetovna vlast pak 41 obitelj sa samo 290 duša.¹⁷ Da se ne radi o tako drastičnim razlikama broja doista ne bi bilo vrijedno njihova spomena. Taj nesrazmjer, bolje reći netočnosti, najlakše je pripisati slaboj metodologiji u postupku prepisivanja, vjerojatnim omaškama popisivača. Kako se pak uistinu kretao broj stanovnika otoka u razdoblju od četrdesetak (1814... 1855.) godina pokazat će zorno podaci obiju vlasti u godinama napreskok, kako to dopuštaju sačuvani izvori. Njih opet donosimo u odgovarajućoj tabeli:¹⁸

¹⁶ PAZd, *Spisi Gen. prov.*, 1809, tit. XVIII, rub. 2, br. 586.

¹⁷ FILIPI, 160, 162; PAZd, *Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru* (SOPZ), svež. 25, br. 37. Navest ćemo da je godine 1824. na otoku rođeno 18, a umrlo 7 osoba, a 1826. u VI rođeno 10, a umrlo 9 osoba, dok je u MI rođeno 6, a umrlo 2 osobe (PAZd, SOPZ, svež. 12, br. 5627 i svež. 25, br. 37).

¹⁸ PAZd, *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125; SOPZ, svež. 25, br. 37; svež. 42/II; svež. 100/II; *Spisi obitelji Zanchi*, svež. V, *Sindacato di Sale 1855; Miscellanea*, svež. 8, poz. Y. 1. 9; FILIPI, 161-162; A. CVITANOVIC, 106.

Godina	Veli Iž		Mali Iž			Svega stan.	
	kuća	obit.	stan.	kuća	obit		stan.
1814.			551			480	1.031
1818.			515			303	818
1822.		94	446		40	277	723
1825.	112	97	424	45	41	290	714
1827.		100	522		42	297	819
1829.	100		546	40		292	838
1830.	97	97	511	42	42	283	794
1840.			768			257	1.025
1847.	87	108	780	40	44	420	1.200
1855.		112	797		47	417	1.214

Navedeni podaci pokazuju određene oscilacije, ponekad vrlo velike, broja pučanstva pojedinog naselja na otoku. One su objašnjive jedino oskudicom živežnih namirnica u čitavoj Dalmaciji, a koje su uslijedile godine 1814.-1817., 1829.-1830., i 1854.-1855.¹⁹ Svakako postoje i drugi razlozi takvom stanju, napose glede higijene života. Ipak, unatoč tomu na otoku je u to doba očit blagi porast ukupnog pučanstva. Nekako srazmjerno s brojem pučanstva raste i broj obitelji, što bi moglo značiti da one dotle nisu bile raslojavane. Spomenut ćemo da je god. 1825. u Velom Ižu zabilježen podjednak broj osoba obaju spolova, dok je u Malom Ižu bilo više žena nego muškaraca.

Od početka druge polovice prošlog stoljeća (1857.) moguće je konačno pratiti kretanje broja pučanstva na otoku posredstvom tiskanih, službenih popisa. Stoga ćemo temeljem njih, jer su najmjerodavniji, sačinili tabelu.²⁰

Godina	Veli Iž	Mali Iž	Svega
1857.	722	404	1.126
1869.	997	488	1.385
1880.	1.044	607	1.651
1890.	1.205	702	1.907
1900.	1.318	811	2.119
1910.	1.431	971	2.402
1921.	1.753	1.006	2.759
1931.	1.484	1.079	2.563

¹⁹ Šime PERIČIĆ, Oskudica i glad u Dalmaciji u 19. stoljeću, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu*, 13, 1980, 5-7.

²⁰ Luigi MASCHEK, *Repertorio geografico-statistico*, Zadar 1888, 147; Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske, 1857-1971*, Zagreb 1979, 755-758; A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 106.

Kako se vidi, u ovom razdoblju nema oscilacija broja pučanstva otoka. Štoviše, zabilježen je značajan demografski pomak. Zapravo je u oba naselja nazočan stalni, veći ili manji linearni porast broja žitelja, što znači da je na otoku demografska situacija povoljna, što je bila posebnost ovoga otoka u poredbi s drugim našim otocima. U tom razdoblju je pučanstvo Velog Iža gotovo udvostručeno, a ono Malog čak utrostručeno. Napučenost otoka dostiže vrhunac god. 1921., otkada nastupa populacijski pad na njemu. Prosječan maloiški porast iznosi 167, a veloiški pak 105 %.²¹

Nedvojbeno su na takav porast pučanstva, poput onog na ostalim otocima, utjecale bolje higijensko-ekonomske prilike, premda je i u ovom razdoblju na otoku bilo doista pogubnih trenutaka. Za potvrdu tome navest ćemo da su se 1885. u Velom Ižu pojavile boginje i da je sredinom god. 1893. u njemu umrlo 10 djece, dok je te i sljedeće godine od skrlatine na otoku umrlo čak 28 djece.²² Nadalje, popis pučanstva 1857. pokazuje da je 43 Veložanina odsutno, što može značiti da je već tada uslijedilo početno njihovo iseljavanje u Zadar ili drugdje, ali isto tako odlazanje na plovidbu morima ili iseljavanje na druge kontinente u potrazi za boljim životom.²³ Zna se da je potkraj prošlog stoljeća od oko 2.000 stanovnika otoka bilo 300 mornara i onih koji su u Trstu, Rijeci i drugdje tražili posao.²⁴ Istina, kažu neki, Ižani su znali odlaziti u Ameriku i na brodove, ali su se uvijek vraćali kući.²⁵ Ali zasigurno to nisu radili svi.

III. POLJODJELSTVO

1. *Površine*. Kako je rečeno, tlo otoka Iža krševito je, s više kamena nego zemlje, s rijetkim oazama crvene i pjeskovite zemlje. A to znači da je ono više pogodovalo uzgoju blaga nego zemljoradnji. Dakle, priroda nije otoku podarila bogzna kakve uvjete za poljodjelsku proizvodnju. Sve do otprilike početka XVIII. st. nisu poznate korištene poljodjelske površine na otoku. Može se jedino pretpostaviti da su dotle šume i pašnjaci bili neuporedivo prostraniji od kultiviranih površina.

Kako su se te površine kretale tijekom prošlog i ovog stoljeća, pokazuju tek rijetki, moglo bi se reći i ne uvijek pouzdani, izvorni podaci. Unatoč tomu moramo im vjerovati, jer drugih naprosto nema. Dakako, s određenom rezervom. Evo njih svrstanih u tabeli:²⁶

²¹ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 107-109; Dinko FORETIĆ, *Otoci zadarskog arhipelaga u vremenu od 1860. do 1940.*, *Zadarsko otočje*, 1974, 211-212.

²² *Brzopisna izvješća 30. zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, Zadar 1895, 70-71, S. OBAD, 169.

²³ D. FORETIĆ, 215; Ivo RUBIĆ, *Naši otoci na Jadranu*, Split 1952, 106.

²⁴ *Brzopisna izvješća 23. zasjedanja PDS*, Zadar 1888, 336.

²⁵ Lucijan MARČIĆ, *Zadarska i šibenska ostrva, Naselja i porijeklo stanovništva*, knj. 26, Beograd 1930, 538.

²⁶ PAŽd, SOPZ, svež. 42/II, br. 223; *Spisi obitelji Alberti*, svež. II, br. 40; *Općinski rječnik*, XIV Dalmacija, Beč 1908, 82; MARČIĆ, 547; RUBIĆ, 106.

Vrst tla	1829.	1870.	1900.	1927.	1950.
	hektara				
oranice i vrtovi	-	10	442	442	50
vinogradi i voćnjaci	55	167	378	355	175
maslinici	42	167	355	355	356
pašnjaci	29	582	639	639	752
šume	10	261	286	266	274

Ove brojke pokazuje velike razlike površina korištenog tla. Štoviše, nekada su one u neskladu u tolikoj mjeri da ih uopće nije moguće objasniti razumno. Nadalje, godine 1829. pučanstvo Velog Iža raspolaže s 211 kampa, a ono Malog Iža samo s 140 kampa korisnih površina, uključujući pašnjake i šume. Četrdest godina potom omjer je gotovo isti. Neki navode da su Ižani stekli pravo korištenja većih površina pašnjaka, ali ne navode od koga i koliko su dobili. Već sredinom toga stoljeća otočani su krčenjem prilične površine pretvorili u njive, vrtove, vinograde i maslinike. To je bilo u skladu s trendom u čitavoj pokrajini. Ipak začuđuje iskazivani stalni porast površina pašnjaka?! Isto tako i zajednička površina vinograda i maslinika iz god. 1927. u najmanju ruku izaziva čuđenje. To je zapravo točna površina maslinika 1900. godine, pa ispada kao da vinograda tada i nije bilo?! Jamačno se radi o tiskarskoj omaški, odnosno ispuštanju oznake površina vinograda i voćnjaka na otoku.

2. *Agrarni odnosi.* Da bi se bolje shvatila poljodjelska proizvodnja, neophodno je nešto reći o posjedovnim odnosima i reakcijama na njih. Posjedovno-zemljišni odnosi na otoku nisu se bitno razlikovali od onih u ostalom dijelu Dalmacije, izuzev u nekim sitnim pojedinostima, ali svejedno ovom prilikom treba o njima nešto reći.

Benediktinke samostana Sv. Mihovila na otoku Ugljanu još su u X. stoljeću na Iž dovele, na svoj tamošnji posjed, kolone u svrhu obrade zemlje.²⁷ No nisu poznati uvjeti utanačenih kolonatskih ugovora. Kao na ostalim otocima, poslije je ono malo plodnog, korisnog tla na otoku došlo u posjed zadarskog plemstva i crkvenih ustanova, kojega su oni stjecali darivanjem, kupnjom ili nasljeđivanjem.²⁸ Stoga uistinu rijetki seljaci u srednjem vijeku raspolažu dostatnim površinama zemalja za prehranu svojih obitelji. To je onda bio valjan razlog što je većina otočkih obitelji uzimala u zakup zemlje od zadarskih

²⁷ RUBIĆ, 106.

²⁸ A. CVITANOVIĆ, *Otok IŽ*, 73. Zadrani su na otoku Ižu kupovali zemlje tijekom XIII. i XIV. stoljeća (Tadija SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik*, VII, Zagreb 1909, 338; VIII, 1910, 219-220, XI, 1913, 93-94).

posjednika (Fanfogna, Grisogono, Addobbati, samostan Sv. Marije i dr.).²⁹ Obitelj Fanfogna, primjerice, posjedovala je još od XV. st. na Ižu prostrane vinograde i maslinike, koji su bili obrađivani “kmetom i težakom”.³⁰ Brojni izvori od XVI. do XVIII. st. odnose se na kolonatske ugovore između vlasnikâ i obrađivača tamošnjih zemalja, odnosno govore o uvjetima korištenja i vrsti kultura na njima.

Prema njima su potonji pretežno bili dužni podavati 1/4 od svih plodova zemlje. Tek rijetko 1/3, što nije bio slučaj na ostalim ovdašnjim otocima.³¹ Kada su Mlečani došli u posjed Dalmacije (1409.), ti se odnosi jedva osjetno mijenjaju. I dalje su podavanje kolona uglavnom 1/4 od uroda. Za krčenje neplodnog zemljišta, njegovo privođenje kulturi, feudalni je gospodar kolone namirivao svotom od 42 lire po gonjaju, kako je to bio slučaj god. 1544.³² U slučaju da vlasnik zemlje obrađivaču nije isplatio dužne troškove, kolon je postajao vlasnikom odnosno zemlje i kulture. S vremenom su takve zemlje pretvorene u “didinstvo” i “plemenštinu”, te izuzete od podavanja feudalcu. Težaci su također znali zakupiti manje obradive površine – vrtove – na kojima su uzgajali uglavnom povrće: od tih plodova nisu podavali uobičajeni dohodak, nego samo nasljedne daće, tzv. “live”, livele. Ponekad su “sideći kmetovi”, oni koji su na gospodarevoj zemlji imali kuću, bili dužni njemu podavati darove (onoranze), koji su po domaćoj svinjskoj plečki nazivani “zelebrnjak” ili “lumbal”.³³ Kako vlasnici zemalja nisu obitavali na otoku, njihove interese su zastupali “dvornici”. Zapravo su to bili skupljači poljskih plodova pojedinih gospodara otočkih zemalja.

Nije točno, kako neki neupućeni tvrde, da su se iški težaci oslobodili kolonatskih odnosa 1848. godine. Istina, tada su austrijske vlasti donijele zakon o ukidanju feudalnih odnosa, ali on ni tada ni poslije nije bio stvarno primijenjen u Dalmaciji.³⁴ Naime, i poslije je najveći dio zemalja otoka pripadao samostanu Sv. Marije u Zadru, te obitelji Addobbati, Lantana, Fanfogna, Brčić, Rolli, sve iz Zadra.³⁵ Ugovorni se uvjeti ni tada nisu razlikovali od prethodnih. Kako je u međuvremenu donesen propis o otkupu tih, zakupljenih zemalja, to su se i ondašnji težaci do prvog svjetskog rata gotovo u cijelosti otkupili od kmetstva, većim ili manjim svotama novca.³⁶ A oni koji to dotle nisu uspjeli uraditi, agrarnom reformom tridesetih godina ovoga stoljeća riješili su se kolonatskih odnosa. Time je konačno na otoku nestalo plemića i kmetova.

²⁹ Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb 1977, 109, 116, 125-126. Još u XV. st. je bilo na otoku “di-dića”, slobodnih seljaka koji su imali vlastitu zemlju (ISTO, 148).

³⁰ Hrvoje MOROVIĆ, Glagoljski spisi obitelji arhiva Garanjin-Fanfonga u Trogiru. *Izdanje Historijskog arhiva u Splitu*, sv. 5, 1965, 68-69, 77. Ižani su pak znali (1508.) kupovati vinograde na posjedu samostana sv. Marije na Dugom otoku (Stjepan GUNJAČA, *Starine JAZU*, 42, Zagreb 1949, 318).

³¹ Ivan GRGIĆ, Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736.-1740. godine, *Radovi IJAZU u Zadru*, 6-7, Zagreb 1960, 501; V- CVITANOVIĆ, Otoci Iž.... str. 74; PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 37; M. M. FREIDENBERG, Seljaštvo zadarskog područja XIII do XV stoljeća, *Rad JAZU*, 309, Zagreb 1975, 122.

³² V. CVITANOVIĆ, Otoci Iž.... str. 74.

³³ ISTO, 92, bilj. 302.

³⁴ Stijepo OBAD, *Dalmacija revolucionarne godine 1848/49.*, Rijeka 1987, 28.

³⁵ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, svež. V, *Sindacata di Sale 1855*.

³⁶ D. FORETIĆ, 217.

2.1. *Otpor težaka feudalcima.* Dakako, nije bilo pravo da jedni teško rade, a drugi stječu dobra bez ikakva truda. Težaci Iža su bili prisiljeni dugo trpjeti takvu nepravdu. Istina, bilo je pojedinačnih parničjenja kmetova (1574.) s obitelji Fanfogna,³⁷ ali oni nisu remetili ustaljene odnose. Tek potkraj XVII. st. oni počinju stidljivo iskazivati otpor spram takvog stanja, kao i drugi težaci zadarskog otočja. A u prvoj polovini sljedećeg stoljeća to prerasta u otvoreni otpor. Tada iški kmetovi počinju neprikriveno uskraćivati podavanja svojim feudalnim gospodarima. Već u kolovozu 1733. feudalni gospodari optužuju iške kmetove "da uzimaju za sebe proizvod njihova godišnjeg truda",³⁸ što je uostalom bila stvarnost, živa istina. Ali ne i za plemiće koji su im to pravo nijekali.

Kada su se god. 1736. pobunili dalmatinski težaci, njima su se, naravno, priključili i iški. Naime, oni su odmah, ujesen te godine uskratili dohodak obitelji Fanfogna.³⁹ Zakinuti feudalni gospodar je zatražio zaštitu svojih interesa i pomoć od pokrajinske, mletačke vlasti, koja je u početku barem prividno stala na njegovu stranu. Pače, on je uspio tada da predstavnici 56 njegovih kmetovskih obitelji s otoka prisegnu na raci sv. Šimuna u Zadru da su dali točan dohodak uroda, budući da su oni "gospodinu", navodno, dali ono "što ih je bilo volja".⁴⁰ Takva zategnuta situacija potrajala je do početka god. 1739., kada su "prvi ustali težaci na Pašmanu, i to je bila iskra kobnog požara, koji je zatim zahvatio Suto-mišćicu, proširio se na Iž, Dugi otok i Ugljan", kako to tvrdi zadarsko plemićko vijeće.⁴¹ A to je stvarno zaprijetilo općom pustoši. Posjednici zemalja na susjednim otocima tvrdili su da "težaci su... samovoljno lišili gospodare dohodaka",⁴² te su ih stoga tužili središnjici. Na to su ovdašnji težaci, pa i iški, u Mletke poslali svoje opunomoćenike koji su ondje zastupali njihove interese, ali samo dotle dok je Republika slušala njihove razloge i pritužbe protiv feudalnih gospodara.⁴³ Iškim težacima se pridružio don Tome Strgačić kojega su neki držali kolovodom pobune. "glavnog vođu i zavodnika druga tri sela, Savra, Brbinja i Dragova".⁴⁴ Pored njega su među kolovodama i podstrekačima težaka bili i neki iški paruni (Jure Banić, Petar Draško, Šimun Vlasanović), koji su također išli po susjednim otocima pozivajući tamošnje kolone neka uskrate dohotke gospodarima. Iški kmetovi su bili najuporniji u odbijanju podavanja, te su se sve do kraja (1740.) opirali zapovijedima vlasti.⁴⁵ No, potkraj te godine otočki su težaci morali pokleknuti pred silom i početi konačno podavati dohodak.⁴⁶ Dakako, oni su se teško mirili s time. Štoviše, neki su, izgleda, iskazivali i dalje drskost i odbijali dominikale sve do rujna sljedeće godine.⁴⁷ Kako se ra-

³⁷ I. GRGIĆ, 554.

³⁸ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. V, poz. 2, br. 3.

³⁹ PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 37; GRGIĆ, 557.

⁴⁰ V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž...*, str. 89, bilj. 270.

⁴¹ GRGIĆ, 560.

⁴² ISTO, 562.

⁴³ ISTO, 571.

⁴⁴ V. CVITANOVIĆ, Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području, *Radovi IJAZU u Zadru*, 6-7, 1960, 270, bilj. 20, 221; GRGIĆ, 582.

⁴⁵ GRGIĆ, 582.

⁴⁶ ISTO, 588.

⁴⁷ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12, XV.

zabire iz jednog izvora, oni su i god. 1743. uskraćivali dohodak obitelji Fanfogna, a upravo četrdeset godina potom je mletački Senat intervenirao protiv Ižana,⁴⁸ naravno, poradi njihova povremenog uskraćivanja dohodaka feudalnim gospodarima.

Jamačno su Ižani i poslije dolazili u napast da uskrate podavanja dominikala, napose godine 1797., u doba stanovitog bezvlašća u pokrajini. O tome postoje samo neke nepotvrđene indicije. Naime, u lipnju te godine kolonel zadarskih otoka Petar Corponese kaže da su Ižani oni koji vazda gledaju krivim, prijekim okom svoje gospodare (*quelli che videro sempre di mal occhio i loro padroni*), pa stoga, ako doista nisu morali, nisu im podavali nikakve dominikale.⁴⁹ Da je on bio u pravu, svjedoči i činjenica da je malo zatim, nakon što je mletačku zamijenila austrijska vlast, seoski procjenitelj ljetine nijekao procijenu plemićkog gastalda.⁵⁰ A tako je moglo biti samo do oštrog proglasa generala Ru-kavine glede obveza kolona spram zemljišnih gospodara.

Bilo je seljačkih nemira u Dalmaciji i tijekom prošlog stoljeća. Poslije godine 1848., pod utjecajem tadašnjih revolucionarnih gibanja, koloni Dalmacije počeli su smjelije postavljati problem svojih odnosa spram gospodara. Tada se kod njih izleglo geslo: "Zemlja Božja, a moj trud". A to je bilo popraćeno uskratkom podavanja gospodarima. Takvo raspoloženje kolona otoka uslijedilo je 1854. godine. Naime, najgori uvjeti po obrađivače bili su oni sklopljeni s obitelji Fanfogna. Stoga je prirodno što su se najprije pobunili njezini kmetovi. Započelo je tako što su se oni opirali procjeni ljetine od strane dvornika. Neki su ga vrijeđali i prijetili mu ako nastavi započeti posao. Kolovođe su Velložani Petar Konatić i Šimun Marijan. Gospodar zemalja se potužio vlastima na taj postupak, zahtijevajući da se izgređnici kazne.⁵¹ Isprva su vlasti svoju reakciju usmjerile na upozorenje Ižanima neka unaprijed ne prave smetnje Fanfogni. Unatoč tomu neki koloni su ujesen počeli brati grožđe prije određenog dana. Njih je feudalac prijavio kao prek-ršitelje, pa su bili osuđeni na kaznu od tri dana zatvora.⁵² Bilo je ipak onih koji nisu ni-kako davali prihode vlasniku zemlje. To je bio razlog što je Fanfogna ujesen god. 1855. podnio prijavu protiv 56 obitelji Velog Iža, pod optužbom da su bez njegove privole započeli berbu grožđa. Vlast je kao pomoć i zaštitu procjenitelju poslala žandare, ali su oni, da ne bi postali žrtvom "razjarene svjetine", uzmakli, to prije što su bili fizički napad-nuti.

Na tome nije ostalo. Gospodar zemalja je o tome obavijestio vlasti u Zadar, te je noću 5./6. rujna na Iž dospio pretor sa 35 žandara, kako bi urazumio pobunjene kolone i "stišao metež". Neki su bili kažnjeni sa 14 dana zatvora, drugi razoružani ili uhićeni. Nakon toga je u poljima Velog Iža obavljena procjena uroda,⁵³ a iz javne službe su uklonjeni

⁴⁸ PAZd, *Spisi generalnog providura Girolama Querimi (1741-1744)*, knj. V, 1., 360-361.

⁴⁹ PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 34.

⁵⁰ ISTO, svež. II, br. 66.

⁵¹ Š. PERIČIĆ, Seljački nemiri u Dalmaciji u XIX stoljeću, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 23, Beograd 1988, br. 1-2, 81.

⁵² PAZd, *Spisi Registrature*, 1855, XI A, br. 434 (11509).

⁵³ PERIČIĆ, Seljački nemiri..., 82. Opširnije o tome u navedenom radu.

Mate Banić (zamjenik glavara), zapovjednik seoske straže Ante Cvitanović i još četiri člana straže. Međutim, Ižani su i poslije iskazivali "pokudno ponašanje" spram svojih gospodara. Događaji na Ižu odjeknuli su zadarskom okolicom, izazivajući slične postupke seoskog pučanstva. Štoviše, zajedno s nekim seljacima Sestrinja, Bokanjca i drugih, žale se Beču na zlostavljanje od strane vlasnika zemlje, ali nam nije poznat učinak te predstave.⁵⁴

3. *Poljodjelska proizvodnja*. Poljodjelska proizvodnja ovisi u prvom redu o prirodnim uvjetima. Kako se vidjelo, korisne površine otoka uvijek su bile vrlo skromne. Dakako, tomu srazmjerna bila je proizvodnja. Naime, ratarstva u početku gotovo da nije moglo biti. Bilo je uglavnom zastupljeno povrtlarstvo s uzgojem graška i cvjetače. U prvoj polovici prošlog stoljeća ondje se zasnivaju male količine ječma, pšenice i povrća. U vrto-vima se uzgajala blitva, kelj i salata, na uobičajeni, stari način. Nedostatak stajskog gnoja uzrokovao je, kao i zastarjela radna sredstva, nisku proizvodnost. Tome se dijelom pridruživao manjak radne snage.⁵⁵ Manjkovi žita uvijek su namicani sa strane, uglavnom iz Zadra.

Nisu poznate količine ratarske proizvodnje na otoku sve do početka XIX. st. Naime, prvi takav podatak potječe iz 1804. godine. Ako je vjerovati tom izvoru onda su Veloizani proizveli te godine 150 četvrtalja žita, a Maloižani pak ništa.⁵⁶ Jamačno te količine ne odražavaju pravo stanje, jer su mnogi koloni zasigurno zatajili barem manji dio te proizvodnje kako bi manje ili ništa podavali feudalnim gospodarima. Zacijelo su proizveli i nešto povrtnica, ali ih nisu prijavili. Zahvaljujući kazivanju mjerodavne osobe, okružnog poglavara Zanchija, pedeset godina potom otočani proizvode male količine žita i povrća, ali zato vina i maslinova ulja u dostatnim količinama. Štoviše, oni još uvijek nisu uzgajali krumpir u većoj, potrebnoj mjeri, premda su vlasti prethodno znale nekima Maloižanima poklanjati manju količinu njegova sjemena.⁵⁷ Sljedećih desetljeća glede toga situacija se nije znatno izmijenila na bolje.

Na zadarskim otocima u minulim se stoljećima uzgajala vinova loza, kako se vidjelo prilikom prikaza agrarnih odnosa. Tako je, razumije se, nastavljeno i poslije.⁵⁸ Vinova loza se zasađivala poslije berbe, sve do kraja ožujka.⁵⁹ Vino je do sredine prošlog stoljeća

⁵⁴ Kada je 1797. pala Mletačka republika seljaci zadarskih otoka pokušali su zbaciti teret plaćanja poreza, obveza spram feudalnih gospodara. Kada su težaci Iža, kao i oni iz Pašmana, nakanili to sprovesti u djelo, u tome su spriječeni ratnim brodovima i uhićenjem kolovođa (Stjepan ANTOJAK, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1956, 71). Potkraj prošlog stoljeća svaka obitelj na otoku bila je dužna župniku godišnje dati, ne kao poreštinu nego za grob (pogrebicu) jedan sić vina (5-7 kvartuča) – PAZd, *Spisi kotarskog poglavarstva u Zadru*, svež. 56, razno. Poradi navodnog teškog socijalnog položaja, god. 1896. izbili su nemiri na otoku usmjereni spram župniku i učitelju (OBAD, 101).

⁵⁵ Povijesni arhiv u Splitu, *Arhiv mapa, Operat Iža*.

⁵⁶ Š. PERIČIĆ, Statistički podaci o proizvodnji na zadarskom području god. 1803-1804, *Acta historico-oeconomica*, 20, Zagreb 1993, Prilog IV.

⁵⁷ PAZd, *Prezidijalni spisi Namjesništva*, 1824, VII, 863/p.

⁵⁸ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, svež. V, *Sinacato di Sale 1855*; Grga NOVAK, Poljoprivreda na dalmatinskom primorju i otocima u XVIII stoljeću, *Starine JAZU*, 51, 1962, 67.

⁵⁹ PAS, *Arhiv mapa, Operat Iž*.

bivalo slabije kakvoće, pače znalo se kvariti u ljetnim mjesecima. Najveći dio vinograda bio je smješten na sjeveroistočnoj strani otoka. Do pojave pogubnih bolesti loze ona je zasađivana sve više. Pojava peronospore i filoksere u drugoj polovici XIX. st. desetkovala je otočke vinograde. Pokušaj obnove vinograda američkom lozom nije donio očekivane rezultate, te su Ižani tada i poslije bili prisiljavani čak vino nabavljati po strani.⁶⁰

Početak XIX. st. na otoku se proizvodilo, kao ono god. 1804., 630 barila vina (Veli Iž 500, a Mali Iž 130). Pedesetak godina poslije te su količine bile nešto veće: tako je do 1855. Veli Iž proizvodio do 600, a Mali Iž čak 1.000 barila vina prosječno, iz godine u godinu, kako to navodi mjerodavni suvremenik. Međutim, drugi, službeni izvor kazuje da se dotle u Velom Ižu proizvodilo redovito 900, a u Malom pak 400 barila vina. Godine 1855., uslijed pojave luga čitav otok je proizveo samo 650 barila vina.⁶¹ Shodno općem trendu u Dalmaciji potom je zasađivana loza još više, što je rezultiralo srazmjernom proizvodnjom. Naime, oko god. 1870. otočani su znali proizvoditi 2.000 barila vina.⁶² Kako je spomenuto, nakon toga je splasnulo uzgoj vinove loze na otoku, tako da su između dvaju svjetskih ratova otoci Iž i Rava proizvodili zajedno samo 650 hektolitara vina.⁶³ A to je doista drastičan pad proizvodnje, kojemu su bili mnogi razlozi.

Maslina se na otoku uzgaja najmanje od antičkih vremena. Kako je ondašnje tlo pogodovalo njenom uzgoju, to je ona zasađivana po čitavom otoku. Naime, da je tomu bilo doista tako, svjedoči činjenica da se još god. 1479. nalaze "*olivarij multi reperintur nati et multiplicanti*".⁶⁴ Nadalje, god. 1505. na 4 1/2 gonjaja zemlje nalazimo 30 zasađenih stabala masline.⁶⁵ Poslije su one bile sadene po vinogradima. Na razmeđu XVIII. i XIX. st. u Velom je Ižu bilo "gustih maslina". Brojnost tih stabala dijelom svjedoči toponim Maslinica ili Maslinčica.⁶⁶ Masline su redovito davale dobar prinost ploda, izuzev u slabim, nerodnim godinama. Uglavnom je bivalo viškova proizvoda koji su prodavani. Iško maslinovo ulje bilo je redovito dobre kakvoće, pa stoga i cijenjeno od kupaca, trgovaca. Poput ulja ostalih zadarskih otoka. Nema podataka o njegovoj proizvodnji na otoku sve do početka prošlog stoljeća, a ni oni kojima raspolažemo nisu sasvim sigurni, točni. Naime, prema popisu proizvodnje god. 1804. Mali Iž je dobio te godine samo 105 barila maslinova ulja, a Veli Iž, začudo, baš ništa. Naprotiv, početkom god. 1806. je u kućama Velog Iža zatečeno 99 barila i 3 sića, a u onima Maloga Iža samo 22 barila i 1 sić toga proizvoda. Unatoč tako malim količinama Veli Iž je u tome bio na trećem mjestu na čitavom zadarskom otočju.⁶⁷

Tijekom prošlog i u ovom stoljeću Ižani redovito proizvode viškove maslinova ulja. Između dvaju svjetskih ratova stvarne količine nisu bile na razini sredine prošlog stoljeća:

⁶⁰ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 99. bilj, 275.

⁶¹ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, svež. V; *Spisi Registrature*, 1855, VIII/3 A, br. 183 (1271).

⁶² PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, svež. V.

⁶³ MARIČIĆ, 550.

⁶⁴ PAZd, *Dukale i terminacije*, knj. II; Znanstvena knjižnica u Zadru (ZKZ), Ms, br. 303, 1., 239.

⁶⁵ GUNJAČA, 321.

⁶⁶ PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 50; V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 72. bilj, 112.

⁶⁷ Š. PERIČIĆ, *Statistički podaci*..., Prilog IV; PAZd, *Politički spisi Vrhovništva u Zadru*, svež. 99, br. 861.

naime, tada Ižani i Ravljani zajedno prave godišnje 150 kvintala ulja.⁶⁸ Mjerodavni pisci svrstavaju ga među "otoke maslina", jer da je, navodno znao dobivati i 150 vagona uroda,⁶⁹ što nam se čini pretjeranom brojkom. Svejedno se može reći da se po značenju za otok među vočkama izdvajala maslina kao najraširenija drvenasta kultura.

Pored masline od davnine su na otoku uzgajane još neke voćke, ali ne, držimo, u dostatnoj i potrebnoj mjeri. Zna se da je sredinom XVIII. st. vlast otočanima podarila preko 800 sadnica raznog plodonosnog voća, koje su uglavnom zasadili stanovnici Velog Iža.⁷⁰ Još u XVI. st. poslije masline najviše je uzgajana smokva, koja je bila zasađivana po trsju i izvan njega.⁷¹ Nema pak podataka o količinama uroda sve do početka XIX. st. Godine 1804. zabilježeno je da je u Malom Ižu ubrano samo 4 četvrtalja voća, što je više nego skroman prinos. Nema kasnijih količinskih podataka o tome. Zabilježeno je pak da je sredinom prošlog stoljeća Veli Iž proizvodio 30 stara rogača,⁷² da se više nikad ne pojavi sličan podatak. Tijekom prošlog i ovog stoljeća na otoku su, pored ostalih voćaka, uzgajani rogač i mogranj, čiji je urod služio isključivo domaćoj potrošnji. U međuraću su Ižani zajedno s Ravljanima (općina Iž) proizvodili 110 kvintala raznog voća.⁷³

Neki tvrde da su u XVIII. st. Ižani uzgajali mirtu, kako bi njezino granje prodavali u lukama Papinske države.⁷⁴ Nama se čini da nju nije trebalo uzgajati nego samo sjeći, te ukrcati na brod. Od industrijskih biljki na otoku se jedino uzgajalo lan. Takvu vijest susrećemo u izvješću 1855. godine: no tada i poslije radilo se o tako malim količinama da one jedva zaslužuju spomen.

4. *Stočarstvo.* Postojanje priličnih površina pašnjaka i makije na otoku uvjetovalo je da se njegovo pučanstvo oduvijek bavilo uzgojem domaćeg blaga. Pače, i onoga krupnog zuba. Blago je pružalo određena sredstva za prehranu ondašnjeg pučanstva, ali isto tako vunu i kostrijet za preradu, uglavnom za vlastite potrebe.

Da se na otoku doista odavno uzgajalo blago sitnog zuba, svjedoči činjenica da se god. 1505. na njemu prodaje 10 gonjaja pašnjaka za 20 malih mletačkih lira, a tri godine potom 3 gonjaja za 12 malih lira.⁷⁵ Nadalje, god. 1512. zadarski samostan Sv. Marije ondje posjeduje 6 gonjaja pašnjaka i svoga bravara, podzakupnika blaga.⁷⁶ Na žalost, ne znamo ni približan broj tada uzgajana blaga. Znamo jedino da je feudalna obitelj Fanfogna još god. 1469. posjedovala pašnjake na kojima je napasano 630 glava sitnog blaga, da je 1502. posjedovala stado od 440, a god. 1659. pak od najmanje 259 glava sitnog blaga.⁷⁷

⁶⁸ MARIČIĆ, 550.

⁶⁹ RUBIĆ, 106.

⁷⁰ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12.

⁷¹ MOROVIĆ, 84.

⁷² PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindacato di Sale 1855*.

⁷³ MARČIĆ, 550

⁷⁴ N. ČOLAK, *Navigazione marittima fra i porti dalmato-istriani e i porti pontefici alla fine del Settecento*, *Studi veneziani*, XIV, Mleci 1972, 228-229.

⁷⁵ GUNAČA, 321. Gonjaj zadarski je zapremao 2.370 četvrtastih metara.

⁷⁶ ISTO, 317.

⁷⁷ PAZd, *Miscellanea*, svež. 51.

Na posjedima te obitelji nitko nije smio, osim njezinih bravara, napasati svoje blago.⁷⁸ Međutim, blago otočkih seljaka znalo je činiti štete tamošnjim usjevima i stablima, pa se već onda to nastojalo spriječiti raznim mjerama.⁷⁹ Svakako da su i drugi feudalni gospodari držali određen broj blaga na svojim pašnjacima, ali nam nisu dostupni brojni podaci o njemu.

Mnogo bolja situacija glede toga slijedi u XVIII. stoljeću. Naime, nekoliko izvora koji potječu iz njegove sredine pokazuju, nadati se, točne statističke podatke o blagu na otoku. Stoga zaslužuju da budu predstavljeni u tabeli:⁸⁰

godina	goveda	magarci	sitno blago	svega
1736.	25	16	472	513
1748.	36	5	1.208	1.249
1753.	20	5	448	473
1759.	33	10	1.290	1.333

Ove brojke doista zorno pokazuju velike oscilacije broja sitnoga blaga na otoku, a koje je moguće objasniti jedino povremenim pojavama neke stočne bolesti, odnosno izostankom dostatne ispaše. Očit je također prilično velik broj goveda koja su rabljena kao vučna, oraća snaga. A to je stanovita posebnost zadarskog otočja spram ostalim dalmatinskim otocima.

Sljedeći statistički podaci potječu iz početka prošlog stoljeća, nemirne napoleonske epohe. Budući da raspoložemo podacima iz tri godine, donosimo ih također u tabeli:⁸¹

godina	goveda	magarci	sitno blago	svega
1804.	-	2	830	832
1806.	2	2	409	413
1809.	6	2	559	567

Dakle, ove brojke pokazuju veliko smanjenje svih vrsta blaga na otoku u odnosu na stanje pola stoljeća prije. Pače, ono je više nego prepolovljeno. Poznato je da je u to doba zadarski kraj bila zahvatila nekakva stočna pošast, ali nju vlast nije spominjala kao uzročnika pomora otočkog blaga. Zacijelo je, iz nepoznatog nam razloga, pučanstvo zanemarilo uzgoj blaga uopće. Ili pak seljaci vlastima nisu iskazivali pravi broj blaga. Da

⁷⁸ MOROVIĆ, 5, 78-79. "Bravari i pastiri od živine" (ISTO, 80-82, 85, 90).

⁷⁹ ISTO, 81-82; V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 74.

⁸⁰ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12; svež. 28, poz. 2; A. CVITANOVIĆ, 100, bilj.284.

⁸¹ Š. PERIĆIĆ, *Statistički podaci...*, Prilog IV; ZKZ, Ms, br. 146; HAZd, *Spisi Gen. prov. 1809*, tit. XVIII, rub. 2, br. 1288. Libra je težila 0,45 kg.

bi ova pretpostavka mogla biti istinita, pokazuje dijelom i činjenica što su oni god. 1804. prijavili samo 30 libri vune i 630 libri napravljena sira. A više je nego sigurno da je 830 glava sitnog blaga dalo daleko više vune i sira. To prije ako se zna da je jedna ovca mogla dati jedan kilogram vune.

U prvoj polovici toga stoljeća, u desetljećima koja su slijedila, vlasti su stalno popisivale blago u pokrajini, pa i na otoku Ižu. Iz velikog broja tadašnjih statističkih podataka donosimo u tabeli broj blaga nekih, kako držimo, značajnijih godina. Evo onda te tabele:⁸²

godina	goveda	ovce	koze	svinje	svega
1822.	5	348	216	17	581
1825.	5	320	400	15	540
1827.	17	764	246		1.027
1830.		283	267	10	560
1840.		739	590		1.329
1847.		583	278	35	896
1855.		400	350		750

Odmah treba reći da je veći broj blaga držalo pučanstvo Velog Iža. Po ovim bi se podacima moglo zaključiti da već tada iški seljaci prestaju uzgajati goveda, dok je samo 1827. zabilježeno postojanje 4 magarca. Nadalje, i u ovom dobu je zamjetna velika oscilacija broja glava sitnog blaga. Začuduje pak činjenica da je 1825. na otoku napasano više koza nego ovaca, a teško je objašnjiv nagli porast broja ovaca 1827. i 1840. godine. Rekord postojanja blaga na otoku zabilježen je 1840. godine. Isto tako je tada postignut porast uzgoja svinja na otoku, mada nekih godina nije njihov broj uopće zabilježen. Zadnje je godine donesen broj kojega je po prilici zabilježio suvremenik. Smanjenje broja sitnog blaga na otoku sredinom prošlog stoljeća može se jedino pripisati njegovom ugibanju uslijed suše, odnosno nedostatka ispaše.⁸³

Nismo uspjeli pronaći podatke o kretanju broja blaga tijekom druge polovine toga stoljeća, iako je ono tada nekoliko puta službeno popisivano. Godine 1869. Veložani su imali 518 glava ovaca i 69 svinja, a Maloižani pak samo 177 ovaca i 37 svinja.⁸⁴ Začudo nema ni spomena o kozama, pa se može s razlogom pretpostaviti da su one bile istrijebljene. Sljedeći podaci o otočkom blagu potječu iz 1900. godine: tada je tamošnje pučanstvo uzgajalo 1.694 glave sitnog blaga i 246 svinja.⁸⁵ Ovi podaci pokazuju veliki porast

⁸² PAZd, SOPZ, svež. 8, br. 4119; svež. 12, br. 4087 D; svež. 25, br. 37; 100/II; *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125; *Spisi obit. Zanchi*, V, *Sindicato di Sale 1855*; PAS, *Arhiv mapa, Operat Iža*. Godine 1822. je pored ovaca i koza zabilježeno postojanje čak 564 glave "sitnog blaga", a sljedeće pak samo 130. Jamačno se tu radi o janjcima i kozlicima.

⁸³ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindicato di Sale 1855*.

⁸⁴ PAZd, *Spisi obitelji Borelli*, svež. 109.

⁸⁵ F. IVANIŠEVIĆ, *Statistika 1910*, Prilog A: *Općinski rječnik*, XIV, Dalmacija, Beč 1908, 83.

broja sitnog blaga, napose svinja. Potrebno je reći da su tada Veloižani također posjedovali daleko više blaga nego Maloižani.

Nije poznat točan broj blaga sljedećih desetljeća. Neki pak navode da je god. 1927. na otoku napasano 1.700 glava blaga, otprilike koliko i 1900.⁸⁶ dok drugi kažu da su otočani tada posjedovali 1.714 ovaca.⁸⁷ Jamačno se radi o jednom te istom izvoru kojim se svi služe. Zanimljivo je da je upravo tada otok znao dobiti 2.059 kg vune i 30 kvintala sira. Zacijelo je porast glava ovaca utjecao na to da su u novije doba Ižani zajednički napasali ovce na Lavdari, Knežku i Belomu. Prilična količina stočnih proizvoda u jednoj godini te prodaja janjaca i sira u Zadru i drugdje, jasno pokazuje tadašnji, reklo bi se vrlo visok stupanj stočarstva (ovčarstva) na otoku, možda kao nikad prije.

Makija, grmlje s mnogo vrijeska i drugog šumskog, medonosnog bilja, bila je pogodna za uzgoj pčela. Postojanje toponima Čelinjak, Pčelinjak i Velipčelinjak⁸⁸ rječito ukazuju da je u prošlosti na otoku bilo pčela, da su one vjerojatno i uzgajane na primitivan način. Međutim, ni onda kada su vlasti zdušno zagovarale uzgoj pčela u Dalmaciji, dvadesetih godina prošlog stoljeća, o mogućoj takvoj djelatnosti na otoku nema konkretnih vijesti. Zna se jedino da je početkom ovoga stoljeća pčelarenje zagovarao Ivo Antonioli, učitelj u Malom Ižu.⁸⁹ Štoviše, u travnju god. 1914. on je u mjestu učiteljevanja održao pčelarski tečaj, kojom prigodom su slušatelji pohodili primitivne pčelinjake, vjerojatno na samom otoku.⁹⁰ A to bi onda moglo značiti da su se pod njegovim uplivom neki tamošnji seljaci bili počeli zanimati uzgojem pčela, u čemu ih je spriječio prvi svjetski rat.

IV. ŠUMARSTVO

Mnoge indicije ukazuju da je u starini na otoku bilo visokih šuma crnike. To najbolje svjedoči činjenica da je napose u XVIII. st. odavle izvožena stanovita količina ogrijevnog drveta, ali isto tako loženje vapnara. Da nije bilo šuma to zbilja ne bi bilo moguće. Naime, samo na posjedu zadarske obitelji Fanfogna sjeklo se drva još krajem XVI. stoljeća.⁹¹ Jednako je tako tada šume posjedovao samostan Sv. Nikole. Na traženje feudalnih gospodara vlasti su zapovijedale da "nitkor nima sići darva ni činiti ruj".⁹² jamačno isključivo na njihovom posjedu. Svejedno su tamošnji seljaci "u gorai" obitelji Fanfogna znali sjeći drva (1599).⁹³ Zabrana sječe ponavljana je i tijekom XVII. stoljeća,⁹⁴ što znači da je šuma na otoku još uvijek bilo.

⁸⁶ FORETIĆ, 217.

⁸⁷ MARČIĆ, 550.

⁸⁸ A. CVITANOVIĆ, n. dj., 91. bilj. 74.

⁸⁹ ISTO, 100. bilj. 285.

⁹⁰ *Smotra dalmatinska*, 27. Zadar 1914, br. 36.

⁹¹ MOROVIĆ, 79.

⁹² ISTO, 81.

⁹³ ISTO, 89.

⁹⁴ ISTO, 92-93.

S vremenom su tamošnje šume sasvim iscrpljene, pa je već u prošlom stoljeću ostala samo makija. A ona je pored sječe za loženje i ispašu blaga, napose ovaca, znala biti eksploatirana i u druge svrhe. Naime, tako je lišće smrdele (mirte) služilo ribarima Iža za bojanje mreža.⁹⁵ Od vrijesa se pravio drveni ugalj, dok se brnistra izvozila još u XVIII. st. u luke Papinske države. Neko od šumskog bilja davalo je plodove koje je pučanstvo rabilo u izuzetno teškim vremenima: tako je planika davala magunje, a smreka "smriške". Unatoč svemu, još sredinom prošlog stoljeća na otoku je bilo nešto šuma.⁹⁶ Navodno su upravo u to doba otočani na korištenje dobili veće površine šuma,⁹⁷ ali nismo uspjeli doznati na koji način. Prethodno ogoljeli predjeli otoka počeli su se pošumljavati u ovom stoljeću, najviše borom, a manje murvom.⁹⁸

V. RIBARSTVO

Naravno, maritimno pučanstvo Dalmacije oduvijek je bilo upućeno na bavljenje ribolovom, jer mu je on donosio znatna sredstva za preživljavanje. Tako je, razumije se, bilo i na otoku Ižu, gdje to zanimanje uživa dugu i veliku tradiciju. Naime, male obradive površine jednostavno su tjerale njegovo pučanstvo na tu djelatnost, pa je ubrzo ona postala njegovim poglavitim zanimanjem. Može se pretpostaviti da je iško pučanstvo doista davno prihvatilo to zanimanje kao neophodnost, daleko prije prvog pisanog spomena.

Razvedenost otoka, brojne drage, uvale, pličaci i "brakovi" bili su istinskim preduvjetom takvom postupku još u davnini. Naime, u vodama otoka, u brojnim lovištima i brakovima vođen je raznovrstan ribolov, najprije potegačama za ulov skuša, a potom onima za ulov srdela.⁹⁹ Međutim, smještaj otoka nije pogodovao ulovu male plave ribe – srdela i skuše, budući da u njegovim vodama nije bilo takvih "pošta". Jer, ona je uglavnom obilovala na otvorenom moru. Naspram tomu, podmorje ovoga i njemu pripadajućih otočića uvelike je pogodovalo ulovu bijele, pridnene ribe.¹⁰⁰ U vodama sjevernog dijela otoka ima pličina s posebnom morskom faunom, što je oduvijek činilo njegovu posebnost. A isto tako okolno more obiluje pelagijskim vrstama ribe i glavonošcima.

Ispočetka su Ižani ribarili isključivo oko svoga otoka, ali se nisu zadovoljavali količinama ulova. Povodeći se za ribarima Dugog otoka, napose onima iz Sali, u potrazi za plavom ribom oni se počinju zalijetati na njena udaljena lovišta, u dugootočka lovišta Sakarun i Molašćicu. Prvi pisani spomen iškog ribarstva uopće potječe iz godine 1431., kada su oni dospjeli na tuđa lovišta skuša i plavica.¹⁰¹ Već tada oni su u ribolovnom zajedništvu

⁹⁵ A. CVITANOVIĆ, 99, bilj. 270 i 274.

⁹⁶ PAŽd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindacato di Sale 1855*.

⁹⁷ RUBIĆ, 106.

⁹⁸ A. CVITANOVIĆ, 77.

⁹⁹ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 258-259.

¹⁰⁰ Josip BASIOLL, *Ribolov Ižana u prošlosti*, *Radovi ZJAZU u Zadru*, 22-23, 1976, 262.

¹⁰¹ ISTO, 267; ISTI, *Razvitak ribarstva Dugootočana*, *Radovi IJAZU u Zadru*, 9, 1962, 403.

s dugootočkim ribarima. U sporu koji je započet god. 1466. između ribara zadarskog otočja i samostana Sv. Krševana u Zadru jedan od predstavnika ribara bio je i Petar iz Iža.¹⁰² Iški vlasnici potegača još su god. 1487. stekli pravo neometanog lova skuša i plavica, naspram onih koji su to činili stajačicama. To su mogli zahvaliti svojem redovitom sudjelovanju u opskrbi grada Zadra ribom.¹⁰³ A u tom ribolovu sudjeluju na ždrijebanim lovištima skuša i plavica. Godine 1501. love dvije noći uzastopno, dok su drugih noći to činili ribari drugih tamošnjih naselja. Prethodno su iški ribari lovili sa 2-9 mreža potegača, a te godine pak sa 12, što pokazuje osjetan razvitak njihovih ribolovnih sredstava.¹⁰⁴ Budući da oni zapravo i nisu imali službeno pravo toga lova, to je neminovno moralo doći do spora glede toga. A to se zbilo upravo te, 1501. godine. U njemu se Ižani suprotstavljaju ribarima gotovo svih zapadnih otoka zadarskog arhipelaga. Tom zgodom pred sudom u Zadru iznose se svjedočanstva o starom običajnom pravu ribolova na tim lovištima. Spor je okončan u korist iških ribara koji su sljedećih stoljeća nastavili loviti na tim lovištima skuša i plavica, budući da je to postalo uhodano običajno pravo. Zacijelo je na takvu, povoljnu presudu po Ižane utjecala činjenica što su upravo oni redovito snabdijevali grad svježom i soljenom ribom. Njima je zapravo to bilo lakše činiti nego ribarima sjeverozapadnih otoka arhipelaga. No, postojala su stanovita ograničenja. Naime, iški ribari nisu smjeli koristiti lovišta u Sakarunu i Malošćici prva tri mjeseca u godini, jer je to pravo bilo prepušteno, zadržano isključivo lokalnom pučanstvu.¹⁰⁵ Zapravo su Ižani na tim lovištima imali pravo lova skuša svakog 9. i 10. dana u određenoj sezoni lova. U slučaju da u te dane na njima nisu lovili Ižani, onda su to činili Molaćani, ali uz obvezu davanja 1/4 ulova prvima. Svi su ribari ovog ribolovnog prostora dolazili 25. ožujka svake godine u Sali i Božavu poradi iskazivanja valjanosti njihovih mreža: samo su sposobne, nepocijepane mreže mogle sudjelovati u natjecanju za stjecanje ždrijeba. Tako se određivao redosljed prava ribarenja na poglavitim lovištima skuša.¹⁰⁶ Prema zapovijedi zadarskog kneza iz god. 1521. bio je zaštićen dio uvale Sakaruna, unutar kojega se nije smjelo rabiti ni mreže stajačice ni fružate.

Dugo nema vijesti o iškom ribarenju u spomenutim vodama. Tek god. 1668. vlasti donose odredbu po kojoj su lovišta skuša u Sakarunu, luci Veloj na Molatu, Širokoj na Istu i kod Skarde od ožujka do sredine lipnja, dakle tri i po mjeseca godišnje, bila rezervirana za ribare Iža, Molata, Brgulja i Zapuntela. Otada se na milju udaljenosti nisu smjele polagati druge mreže.¹⁰⁷ Uz male izmjene to se ribolovno zajedništvo zadržalo vrlo dugo. Tijekom XVII. st. mletačke su vlasti branile Ižanima mali obalni ribolov, kao uostalom svima

¹⁰² R. JELIĆ, Ribarstvo i ribarski običaji..., str. 120; Nikola ČOLAK, Naše ribarstvo do pada Mletačke republike, *Pomorski zbornik*, II, Zagreb 1962, 405-406; ISTI, Otpor ribara zadarskog otočja..., str. ?

¹⁰³ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 271; ISTI, Trgovina i raspodjela ribe u Dalmaciji u prošlosti, *Adriatica maritima*, I, Zadar 1974, 292.

¹⁰⁴ JELIĆ, Ribarstvo..., str. 120.

¹⁰⁵ ISTI, Ribolov Ižana..., str. 268; ISTI, Razvitak ribarstva..., str. 406; Petar STAREŠINA, *Pomorstvo Silbe*, Zadar 1971, 10-11.

¹⁰⁶ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 271.

¹⁰⁷ Ricardo d'ERCO, *O ribolovu na istočnom Jadranu*, Zagreb 1973, 138.

drugima ovoga područja izuzev Saljanima.¹⁰⁸ Maloiški i veloiški ribari najčešće su zajednički lovili skuše u vodama Molata i Skarde (1713.). Dio ulova davali su mjesnoj crkvi, a ostalo dijelili napola. No, kada su Veloižani pokušali prisvojiti 2/3 toga ulova, došlo je do spora, koji je okončan u korist Maloižana.¹⁰⁹ Godine 1732. neki se ribari Božave i Velog Rata tuže vlastima na ostale, jer da oni uzurpiraju povlašteni položaj prava zajedničkog ribolova. Vlasti su reagirale postroženim mjerama glede pristupa navedenim lovištima. Unaprijed su to smjeli raditi povlašteni ribari tih naselja, među njima Ižani, naravno opet prema rezultatu ždrijeba.¹¹⁰ Time je zapravo prihvaćen sustav slobodnog ribarenja na drugim ovdašnjim lovištima, odnosno očuvano ribolovno zajedništvo.

Ipak, već 1732. generalni providur Dalmacije zaštićuje iške ribare od smetnji drugih pri lovu skuša u Sakarunu, a sljedeće godine oni konačno stječu neometano pravo ulova u Sakarunu, u određenim noćima. To su vlasti učinile zato što su nastojale i dalje osigurati opskrbu grada svježom ribom, u kojoj su znatan udio imali upravo iški ribari.¹¹¹ Ribari Iža, Dragova, Božave, Velog Rata, Ista i Molata god. 1766. tuže se vlastima na lov ribara Brgulja i Zapuntela zabranjenim mrežama u privilegiranim uvalama. Vlasti su postupile odlučno i strogim mjerama dokrajčile takav, nezakonit ribolov. Još se neko doba zajednički ribolov odvijao uredno. Tek god. 1780. iški i molačanski ribari optužuju one Velog Rata i Božave za zlouporabe prava lova u Sakarunu. Generalni providur ponovo ukazuje svima na neophodnost čuvanja ograničenja udaljenosti, vremena, načina i zabrana propisanih davne 1732. godine. Kako je pak sam bio svjestan činjenice porasta pučanstva i njihovih objektivnih potreba, to je zapovjedio neka unaprijed iški i molačanski ribari nazimjenice slobodno love skuše i plavice u tom lovištu, pa i nekim drugima, ali u zajednici s onima Veloga Rata i Božave.¹¹² A to je značilo zapravo neka svi tamošnji siromašni ljudi steknu od ribolova kakva takva sredstva za preživljavanje.¹¹³ To su bili dužni svi poštivati, te su odredbe trebale doprijeti do svih kojima su bile namijenjene. Ipak, bilo je i poslije onih koji su povremeno uzurpirali svoja prava na štetu iških ribara.¹¹⁴ Unatoč tomu institut zajedničkog ribolova u ovom kraju nije bio bitnije narušen, pa ni onda kada je mletačku zamijenila austrijska vlast (1797.). Istina, zajedništvo ribolova u uvali Sakarun potrajalo je još samo petnaestak godina, kada su sva lovišta postala vlasništvo države. No, i pored toga iški su ribari dovozili svježu ribu u Zadar u svrhu osiguravanja njegove opskrbe.¹¹⁵

Budući da su oko otoka Iža bila slaba ili nikakva lovišta male plave ribe, tamošnji ribari su upravo bili prisiljeni potražiti ih podalje od otoka, u vodama Kornata. Ne zna se točno kada su oni počeli rabiti tamošnja lovišta, ali se zna da su već god. 1501. dolazili nadomak njih. Moguće je da su oni već tada sudjelovali u ribolovnom zajedništvu lova

¹⁰⁸ J. BASIOLI, Ribolov u Kornatskom arhipelagu nekad i sada, *Morsko ribarstvo*, 8, Zagreb 1956, br. 2, 47.

¹⁰⁹ ČOLAK, Naše ribarstvo..., str. 417; BASIOLI, Trgovina i raspodjela..., 298.

¹¹⁰ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 272.

¹¹¹ ISTO, 273; ISTI, Razvitak ribarstva..., str. 407; ISTI, Trgovina i raspodjela..., str. 297-298.

¹¹² ČOLAK, Naše ribarstvo..., str. 417.

¹¹³ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 274.

¹¹⁴ ISTO, 275.

¹¹⁵ ISTO, 275.

skuša i plavica u uvalama Čušćica i Statala. To prije što se u sporu god. 1466. među predstavnicima otočkih ribara nalazi i Petar iz Iža.¹¹⁶ Sigurno je pak da je to uslijedilo najkasnije god. 1698. Naime, 25. travnja te godine ribari Sali i Iža uglaviše dogovor glede lova u Statali, kada su prvi drugima ustupili neka svoja prava. Naime, Saljani su otada išli u lov one noći kada to nisu činili Ižani i obrnuto. Taj je ugovor potvrđen nekoliko puta (1734., 1735.).¹¹⁷ Štoviše, tada je i zadarski knez dozvolio Ižanima nesmetano korištenje lova u tamošnjim uvalama, kao u još nekima manje značajnima, opet valjda u cilju njihova redovitog snabdijevanja grada svježom i soljenom ribom. Pola stoljeća potom (1786.) ti su ribari utanačili ugovor po kojem nijedna strana nije smjela odlaziti na ribolov subotom.¹¹⁸ Poslije pada Mletačke Republike Ižani su bacali ždrijeb sa Saljanima za ulov ribe od ožujka do lipnja svake godine. Pače, iški ribari bijahu oslobođeni plaćanja daća na ulov srdela, jer su uvjerali novu vlast da dio ulova dovoze u grad.¹¹⁹ Nadalje, god. 1804. na žalbu Saljana sud u Zadru zabranio je ribarima otoka Pašmana i Iža dolaženje na lovišta gira u Kornatsko otočje, jer su prvi uspjeli dokazati da su ona rezervirana njima.¹²⁰ Na početku sljedeće godine isti sud na molbu ribara Malog Iža određuje da oni smiju unaprijed loviti gire na tim lovištima zajedno sa Saljanima, a skuše jedino u Statali i Čušćici.¹²¹

To ribolovno zajedništvo traje i dalje. Godine 1806. je sklopljena konvencija o redu u redosljedu ribarenja na zajedničkim lovištima. Potom su iški ribari smjeli ribariti u određenoj sezoni svake treće godine, dok su one dvije ribarili saljski. Kako su iški ribari, tako su vjerovali vlasti, dovozili ulov u Zadar, to nisu bili podložni javnim daćama.¹²² A to je službeno posvjedočio 1797. i načelnik općine Sali.¹²³

Iški se ribari na lovištima srdela u vodama Kornatskog otočja pojavljuju znatno kasnije od saljskih, mada još u XVI. st. raspolažu mrežama za njihov ulov.¹²⁴ Tek god. 1762. Ižani se javljaju na lovištima otvorenog mora Kornatskog otočja, kada su ih poradi toga napali Saljani i oteli im neki ribarski alat.¹²⁵ Tamo su oni, naime, lovili skuše i plavice na što nisu imali pravo. Kao i u vodama otoka Molata. Srdela se lovila noću, uz svjetlo zapaljene borovine ili smreke. To što nema dugo spomena o lovu srdela od strane iških ribara na lovištima u vodama Kornata ne znači da ga doista nije bilo. Tek god. 1880. izvor kazuje o uzastopnom redanju iških i saljskih ribara u tim vodama.¹²⁶ S vremenom je otok Iž postao središte ulova skuša i srdela u nas.¹²⁷

¹¹⁶ ISTO, 277.

¹¹⁷ ISTO, 278-279; d'ERCO, 137; BASIOLI, Ribolov na kornatskom arhipelagu....str. 48.

¹¹⁸ BASIOLI, Ribolov Ižana.... str. 279-280.

¹¹⁹ BASIOLI, Ribolov Ižana.... str. 280; ISTI, Razvitak ribarstva.... str. 403; ISTI, *Sportski ribolov u Jadramu*, Zagreb 1984, 25.

¹²⁰ BASIOLI, Razvitak ribarstva.... str. 410.

¹²¹ Isto mjesto.

¹²² BASIOLI, Ribolov Ižana.... str. 28; ISTI, Razvitak ribarstva.... str. 411.

¹²³ BASIOLI, Ribolov Ižana...., str. 296-297; A. M. STRGAČIĆ, 250.

¹²⁴ BASIOLI, Ribolov Ižana.... str. 281.

¹²⁵ ISTO, 281; JELIĆ, Ribarstvo.... str. 122.

¹²⁶ BASIOLI, Ribolov Ižana...., str. 181.

¹²⁷ N. ČOLAK, Iz povijesti našeg ribarstva, *Morsko ribarstvo*, 8, Rijeka 1956, br. 11, 369.

Po svoj prilici Ižani su vrlo kasno započeli ulov gira, barem u poredbi sa saljskim i drugim ovdašnjim ribarima. Naime, sve do potkraj XVII. st. nemamo vijesti o tome. Prvi spomen njihova takvog ribolova slijedi godine 1690., kada generalni providur udaljuje s kornatskih otoka, upravo s lovišta gira, ribare otoka Iža, Pašmana i Murtera, jer su ona bila privilegij Saljana. Da su iški ribari svejedno i poslije odlazili na tamošnja lovišta gira, svjedoči primjer Šimuna Švorinića zvanog Gačina koji je ondje otkrio novo, veliko lovište takve ribe uz otočić Kurba, zapravo u jednoj tamošnjoj uvali: stoga je od vlasti bio na-graden isključivim pravom ribolova na tom položaju, samo na tri sljedeće godine.¹²⁸ Sljedećih godina pak iški ribari tamo love bespravno. A to onda početkom XIX. stoljeća neminovno dovodi do sporova, kada se na njihovu nazočnost žale saljski ribari, vlasnici mreža potegača, zahtijevajući od vlasti da udalji iz njihovih “vala, pošta i piškera selani od Jiža države zadarske”, jer im oni loveći gire otimaju sredstva za život.¹²⁹ Njihovu tužbu zadarska vlast prihvaća i nalaže ribarima Iža i Pašmana da više ne zalaze na lovišta gira oko Kornata. Neposlušnima je prijetila kazna od 100 forinti: polovica nje išla je prijavitelju izgrednika, a druga polovica pak siromašnima Zadra.¹³⁰ Maloiški ribari se takvom odredbom nisu mirili nego su potom sudu podnijeli prošnju da im se dopusti lov gira na Kornatima zajedno sa Saljanima. Njihova je prošnja bila samo djelomično uslišana: naime, otada su oni smjeli ribariti jedino na lovištima skuša u Statali i Čaušćici, pošto su lovišta od Proverse do Opatske Kurbe bila u isključivom pravu Saljana. Njima je preostalo nastaviti ribariti parangalima, mrežama stajačicama i ostima u lovištima kornatskih voda.¹³¹ Na lovištima plavica u Statali i Čušćici saljski ribari dobivaju 2/3, a iški pak 1/3 od ulova, dakako kad to čine zajednički.¹³²

Godine 1698. Ižani se spore s Kukljičanima poradi lovišta ribe u uvali Lamljana. U tom sporu, začudo, izlaze kao pobjednici. Naime, budući da se držalo da je “more slobodno za sve podanike”, vlast je dopustila iškim ribarima lov u toj uvali. Međutim, iški ribari se petnaestak godina međusobno spore, iako su dotle sudjelovali u zajedničkom ribolovu dijeleći lovinu. Naime, Maloižani su se požalili na Veloižane da oni pri diobi lovine prisvajaju 2/3, što, tvrdili su, nije pravedno. U nastalom sporu sud je stao na njihovu stranu.¹³³ Pače, god. 1775., iški se ribari spore s onima Brgulja oko lovišta skuša u brguljskoj uvali, gdje su prvi uživali pravo zajedničkog lova od davnina. I tom prigodom je generalni providur stao na stranu Ižana, to prije što su oni bili značajan čimbenik u opskrbi grada svježom ribom. Godine 1797. je 46 mreža potegača za gire, koliko su ih imali stanovnici sviju zadarskih otoka, podlijegalo obvezi opskrbe grada: od njih su Veloižani posjedovali pet, a Maloižani samo dvije. Dotle je prvenstvo u ribolovu na otoku

¹²⁸ BASIOLI, Ribolov IŽANA.... STR. 282; ISTI, Razvitak ribarstva...., str. 404.

¹²⁹ ISTI, Ribolov Ižana...., str. 282.

¹³⁰ Isto mjesto.

¹³¹ ISTO, 282-283.

¹³² BASIOLI, Razvitak ribarstva...., str. 411.

¹³³ ISTI, Ribolov Ižana...., str. 283.

pripadalo prvima, a od god. 1800. pak potonjima.¹³⁴ I tada su otočki ribari bili oslobođeni od svih daća jer su uvjerali vlast da ribu dovoze u Zadar na prodaju, u svrhu njegove što bolje opskrbe tim prehrambenim artiklom.¹³⁵ No, budući da su ribarili nedjeljom i blagdanom, bili su dužni crkvi sv. Marije u Malom Ižu podavati određeni dio ulova.

Potkraj XVII. st. Ižani zajedno sa Saljanima rade na tome da se zabrani uporaba fružate, oblika ribolova plašenjem. Godine 1806. oni dogovaraju regulaciju ribolova zagonicom, još jačim oblikom ribolova plašenjem. Tijekom XIX. stoljeća zagonica prerašta u ribolov ludrom, najjačim oblikom lova ribe plašenjem. Upravo ulovom ludrom Maloižani postaju prvi na istočnojadranskoj obali, sve do drugog svjetskog rata, kojega su primjenjivali na lovištima diljem voda Jadrana od Lošinja do Korčule.¹³⁶ Podučeni od stručnjaka iz Rovinja zadarski su ribari god. 1839. počeli ribariti ludrom na lovištima zadarskih otoka. To nije bilo po volji iškim i saljskim ribarima, pa se oni žale vlastima protiv toga. Oni tvrde da zadarski ribari bezobzirno na taj način nanose štete njihovom ribolovu uopće. Pri tom su podsjetili vlasti na svoj obol zadarskoj ribarnici. Međutim, vlasti nisu prihvatile njihove pritužbe nego su stale uz zadarske ludrante.¹³⁷ To je onda valjda bio razlog što su iški ribari još više rabili upravo taj način ribolova. Pače, oni su taj sustav uvelike usavršili. Njegova tehnika je bila razvijena gotovo do savršenstva, pa se održala do naših dana.¹³⁸

Dalmatinska vlada je 1887. potvrdila posebna, dotle uživana prava ribara Dugog otoka i Iža,¹³⁹ ali svejedno njihov ribolov gubi raniji intezitet. Početkom našeg stoljeća Ižani se bave malim, dopunskim ribolovom. Svu su opremu rabili samo sezonski. Jedino je ribolov ludrom održao tradiciju, pače bi se moglo reći da je bio u određenom porastu. Više nisu lovili skuše i plavice, napuštajući tako stoljetnu tradiciju. Razlogom tome bili su nekolicina čimbenici: slab plasman srdela i skuša, iseljavanje otočana i drugo. Ipak, kako se bližio prvi svjetski rat, Ižani sve više obnavljaju ribolov.¹⁴⁰ Između dva svjetska rata taj je intezitet još pojačan. Naime, godine 1911. ribolovom se zanimalo oko 260 stanovnika otoka, dok je poslije to radilo preko 500 osoba, kojih se dio tim poslom bavio doista profesionalno. Zapravo su Ižani tada prednjačili u ribarstvu čitavog zadarskog ribolovnog područja. Najvećim se dijelom ljeti lovilo malu ribu ludrom, a u jeseni i zimi pak migavicama i kokolima-šabakunima. Bilo je pokušaja uvođenja suvremenih mreža plivarica norđijskog tipa, ali je uspjeh bio tek djelomičan. Pače, Ižani su ispleli jednu veliku mrežu plivaricu koja je ubrzo uvedena po čitavoj našoj obali. Ona je dobila priznanje mjerodavnih stručnjaka.¹⁴¹ Kolika je tada pozornost na Ižu poklanjana ribarstvu, pokazuje i činjenica da

¹³⁴ ISTO, 284.

¹³⁵ BASIOLI, Trgovina i raspodjela..., str. 296-297.

¹³⁶ ISTI, Ribolov Ižana..., str. 284, ISTI, Ribolov plašenjem kroz vjekove, *Pomorski zbornik*, 9, Rijeka 1971, 112.

¹³⁷ ISTI, Ribolov Ižana..., str. 285, d'ERCO, 323-325.

¹³⁸ BASIOLI, Ribolov Ižana, str. 285-286; ISTI, Ribolov plašenjem..., str. 112.

¹³⁹ Gracije BILAFER, Ribolov i ribarska privreda na zadarskom području od davnina do danas, *Zadarska revija*, 4, 1954, br. 4, 239.

¹⁴⁰ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 289.

¹⁴¹ ISTO, 290.

su 1939. na njemu bila četiri motorna i čak 147 čamaca na vesla, te 536 osoba koje su se zanimale tom djelatnošću. Profesionalnih ribara bilo je samo u Malom Ižu preko 300: gotovo svaka obitelj davala je po nekoliko ribara.¹⁴²

Značajniji tunolov maloiških ribara pada u početak druge polovice prošlog stoljeća. Tamošnji ribari su se postupno opremali tunarama i polandarama za taj lov.¹⁴³ Mrežama i brodicama namijenjenim tunolovu bivalo je zaokupljeno 40-50 osoba.¹⁴⁴ Takvih pokretnih tunara bilo je također u Salima, Luci, Solinama i Kalima. To su bile velike, zatvorene mreže čije su dimenzije bile doista velike. Za rad svakom od njih bila su potrebna dva leuta.¹⁴⁵ U potrazi za tunama iški su ribari odlazili u uvale Srednjeg kanala i lovišta kornatskih otoka, odakle su ih tjerali saljski ribari.¹⁴⁶ Kako su se maloiški tunolovci znali zalijetati i u Telašćicu, to je god. 1912. došlo do spora sa Saljanima. To je bio razlog što je upravo te godine bila izgubljena velika masa tuna u uvali Pećine u Telašćici, dakako na štetu sviju.¹⁴⁷ Učinak toga lova znao je biti ponekad vrlo bogat, obilat. Tako se zna da su Maloižani god. 1884. u uvali Kablin kod Sestrinja ulovili odjednom 70.000, a 1908. u Dubokoj kod Dragova 50.000 kg tuna.¹⁴⁸ To su zapravo bile rekordne lovine koje su ušle u ribarsku literaturu kao određena posebnost, što opet pokazuje stupanj poduzetnosti i vičnosti tih ribara glede tunolova.

Ribolovna sredstva. Više je nego sigurno da su Ižani otprije raspolagali određenim ribolovnim sredstvima, ali prve vijesti o njima potječu iz XV. stoljeća. Naime, već tada oni rabe do devet mreža potegača, da bi ih godine 1501. imali 12 (neki kažu 10); to su bile mreže za ulov skuša i plavica. Svi sudionici u tadašnjem zajedničkom ribolovu, u 16 otočkih naselja raspolagali su pak s 200 takvih mreža. A to je za ondašnje ekonomske prilike bilo i te kako mnogo. Zanimljivo je da je tada jednu takvu mrežu posjedovao župnik Velog Iža.¹⁴⁹ Godine 1553. jedna Ižanka ostavlja svome sinu "mriže i brod", a zadarski trgovac Gnochis kod nekih Ižana drži trate za srdele i parangale.¹⁵⁰ Ove vijesti barem dijelom ukazuju na postojeća ribolovna sredstva u to doba na otoku.

Poznato je da su Saljani tijekom XVII. st. raspolagali velikim brojem mreža i brodica, pa se može pretpostaviti da ni Ižani u tome nisu mnogo zaostajali. Godine 1713. potonji su raspolagali sa 18 mreža potegača, svako naselje po 9.¹⁵¹ Broj brodica nikad se ne navodi. Na osam saljskih mreža potegača za lov srdela god. 1775. pridruživala se i ona

¹⁴² JELIĆ, Ribarstvo..., str. 122-123.

¹⁴³ BASIOLI, Ribarstvo na zadarskom otočju..., str. 504-505.

¹⁴⁴ BASIOLI, Ribolov Ižana..., str. 287; ISTI, *Tunolov na Jadranu*, Zagreb 1962, 59.

¹⁴⁵ Petar LORINI, *Ribarstvo i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, Beč 1903, 139-141.

¹⁴⁶ BASIOLI, *Tunolov na Jadranu*, 60; ISTI, Ribolov Ižana..., str. 287.

¹⁴⁷ ISTI, Razvitak ribarstva..., str. 419.

¹⁴⁸ ISTI, *Tunolov na Jadranu*, 60; ISTI, Ribolov Ižana..., str. 288; JELIĆ, Ribarstvo..., str. 123; Giuseppe BONICELLI, *Manuale pratico per la pesca di mare*, Šibenik 1909, 8-9.

¹⁴⁹ V. CVITAVNOVIĆ, Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području (glagoljica), RIJAZU. 6-7, 1960, 207. bilj. 18.

¹⁵⁰ JELIĆ, Ribarstvo..., str. 120.

¹⁵¹ ČOLAK, Naše ribarstvo..., str. 417; BASIOLI, Ribarstvo Ižana..., str. 283; Petar STAREŠINA, *Pomorstvo Silbe*, Zadar 1971, 11.

Ižanina Justina Banića, koji je siromašnima Zadra svake godine isporučivao 1.400 komada posoljenih srdela.¹⁵² Godine 1797. popisane su sve mreže potegače naselja sudionika u zajedničkom ribolovnom bazenu zadarskog otočja. Tada su oni raspolagali s ukupno 35 takvih mreža: iškim ribarima pripadalo je njih 13, od čega 6 za ulov skuša, a 7 za lov gira.¹⁵³ U poredbi s prethodnim stoljećima to je uistinu bio veliki porast takvih mreža u Ižana, ali zato drastično smanjenje u ostalim naseljima ovoga područja. A to bi trebao biti pouzdan pokazatelj stanja tamošnjeg ribarstva potkraj mletačke uprave Dalmacijom.

Sredinom XIX. st. Veloižani posjeduju 15 trata za redovni ulov ribe, a 3 mreže za lov tuna.¹⁵⁴ Sljedećih desetljeća samo Maloižani raspolažu s oko 25 noćnih trata.¹⁵⁵ Prvu migavicu nabavila su braća Cvitanović iz Velog Iža 1887. godine.¹⁵⁶ Otkada je ona postupno istiskivala uporabu noćnih trata. Početkom XX. st. iški ribari posjeduju vrlo mali broj ribolovnih sredstava.¹⁵⁷ Naime, 1900. raspolažu sa samo 4 mreže stajačice za lov srdela, 8 migavica, jednom zatvorenom tunarom i dvije polandare. Pored toga su imali nekoliko parangala za ulov druge, plemenite ribe.

Braća Petričić su 1909. izradila veliku mrežu potegaču za lov srdela svijećom.¹⁵⁸ Pored nje iški su ribari tada rabili 96 vojgi, 94 lokandare, 150 poponica, 25 sklatara, 32 šabake-kogola, 8 polandara i tunara, 7 zimskih trata, 12 migavica, 270 ostalih mreža i čak 1.100 parangala. Rabili su također 8 svjetiljki za ribolov (ferala).¹⁵⁹ Premda su vojge bile, navodno, iz ribolova istisnute još 1905. godine, njima su se iški ribari služili u velikom broju do prvog svjetskog rata. Tako pokazuje statistika. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova ondašnja ribolovna sredstva su umnožena. Trate za lov srdela rabljene su do 1930. kada su ih zamijenile srdelare plivarice (kaneštrele). Prvu takvu mrežu, po uzoru na američku, napravili su Tome Jelić i Krševan Mezić 1925. godine.¹⁶⁰ Iški ribari 1939. posjeduju 10 plivarica, 5 potegača za malu plavu ribu, 8 stajačica za malu plavu ribu, 15 migavica, 640 raznih stajačica i čak 47.800 parangala: k tome posjedovali su još 1 šabaku, 3 ludra, 12 iglara i 47 svjetiljki.¹⁶¹ Srdelare su sasvim potisnule iz uporabe vojge. Maloiški ribari su u to doba Kaljanima prodali svoje mreže za ulov tuna, njih 6 pari.¹⁶² Pored navedenih mreža iški su ribari u novije doba rabili zagonice, fružate, baligote, buskavice, girnjake, sanaliže, gaunare, psare i druge razne sprave.

¹⁵² BASIOLI, Ribarstvo Ižana.... str. 281; ISTI, Razvitak ribarstva.... str. 404.

¹⁵³ STRGACIĆ, Dva priloga.... str. 250; BASIOLI, Ribarstvo Ižana.... str. 275; ISTI, Ribarske družine na istočnom Jadranu kroz vjekove, *Pomorski zbornik*, 14, Rijeka 1976, 428; ISTI, Mreže za lov male plave ribe na istočnom Jadranu u prošlosti, *Adriatica maritima*, 2, Zadar 1978, 148.

¹⁵⁴ Pazd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindacato di Sale 1855*.

¹⁵⁵ R. JELIĆ, Ribarstvo.... str. 136.

¹⁵⁶ ISTO, 138.

¹⁵⁷ BASIOLI, Ribarstvo Ižana.... str. 188.

¹⁵⁸ ISTO, 289; Šime GRANDOV, Narodni zapisi o ribolovu na Jadranu, *Anali Jadranskog instituta u Zagrebu*, 1, 1956, 409.

¹⁵⁹ Ivan PAŠTROVIĆ, *Ribarski priručnik za 1913*, Trst 1912, 178-179; BASIOLI, Ribolov Ižana.... str. 281, 289.

¹⁶⁰ BASIOLI, Ribolov na zadarskom otočju.... str. 511; JELIĆ, Ribarstvo.... str. 154.

¹⁶¹ JELIĆ, Ribarstvo.... str. 138; BASIOLI, Ribarstvo Ižana.... str. 290.

¹⁶² JELIĆ, Ribarstvo.... str. 123, 145, 147; Mornarsko-ribarski kalendar za 1940, Split, 120.

Nije poznat pravi broj ribarskih brodica kojima su se u prošlosti služili iški ribari. Može se samo pretpostavljati, obzirom na broj rabljenih potegača i drugih mreža da su ih posjedovali nekoliko desetina. Poslije su najviše u tu svrhu rabili gajete i leute. Sredinom prošlog stoljeća Maloižani imaju velik broj takvih brodica, a Veloižani njih 30.¹⁶³ Potkraj toga stoljeća prvi posjeduju 26 ribarskih brodica (valjda zajedno s onima Velog Iža), po čemu su na trećem mjestu u pomorskom okružju Zadar.¹⁶⁴ Pred prvi svjetski rat je Mali Iž raspolagao sa 32, a Veli Iž sa 17 ribarskih brodica, s ukupno 204 tone nosivosti. Između dvaju svjetskih ratova njihov se broj uvelike razmnožio, te god. 1939. ribari otoka raspolazu sa 236 raznih ribarskih brodica.¹⁶⁵ Dakako, navedene brodice bile su raznih veličina i tipova, od kaića do leuta, pa je stoga za vjerovati da je tada, kako neki tvrde, prikladnih profesionalnom ribolovu bilo zapravo samo 46: 12 leuta i 34 gajete.¹⁶⁶ Uvid u službenu dokumentaciju pruža još detaljnije spoznaje. Naime, ona kazuje da su tada iški ribari koristili najmanje 56 gajeta, 17 čamaca, 6 leuta, 7 pasara, 4 motorna čamca, 3 guca i 2 čuna. Najveći od njih bili su leut braće Petričić (9x3x0,8 m) i motorni čamac Šimuna Jelića (9x2x0,9), te motorni čamac "Vera" Luke Strgačića. Većina njih služila je "za kućnu potrebu" ulova ribe. Tek manji dio brodica rabljen je "za obrtni ribolov". Veći broj brodica pripadao je maloiškim, a manji veloiskim ribarima. Potrebno je istaknuti da je 1934. don Vladislav Cvitanović nabavio brod "Gospe Lurdska", kako stoji u izvoru, "za zabavno ribanje".¹⁶⁷ Pet godina potom je Šimun Lukin kupio nešto veći motorni čamac "Tihomir", od 4 tone nosivosti "za športsko ribanje".¹⁶⁸ Koliko je poznato to su bili počeci športskog ribolova u Dalmaciji. Navest ćemo i to da je nekoliko leuta i čamaca imalo motorni pogon.

Nisu poznate količine ulova ribe u prošlosti, onoj daljoj. Ipak, znamo nekoliko konkretnih podataka o ulovu iških ribara između dvaju ratova. Tako su oni god. 1929. (sa 7 ljetnih trata i dvije kesarice) u 6. mraku ulovili 253 tone srdela, skuša i lokardi.¹⁶⁹ Slabe ekonomske prilike iških ribara privolile su vlast da im povremeno, kao 1932., dopušta ribolov kogolom.¹⁷⁰ Samo dva maloiška ribara – Šanto Rakvin i Luka Lukin – ulovili su 1933. preko 37 tona srdela i skuša, dok je sedam tamošnjih ribara sljedeće godine ulovilo više od 154 tone srdela, skuša i lokardi, dakako najviše onih prvih.¹⁷¹ Spomenut ćemo i to da su motornim jedrenjakom "Enare" noću 21./22. travnja 1938. maloiški ribari ulovili 30

¹⁶³ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi, Sindacato di Sale 1855.*

¹⁶⁴ O. FIJO, Pomorstvo zadrarsko-šibenske regije u drugoj polovini XIX stoljeća, *Radovi Instituta JAZU*, 1, Zagreb 1954, 263.

¹⁶⁵ *Ribarski kalendar za 1939.* 208-209.

¹⁶⁶ JELIĆ, *Ribarstvo...*, str. 123. Ižani su započeli ljetni ribolov pod svijećom tratama otprilike 1898. godine, a poslije prvog svjetskog rata su počeli rabiti plivarice: na tratama je sudjelovalo 18, a na plivaricama 20 ljudi (*Mornarsko-ribarski kalendar za 1940.* 120).

¹⁶⁷ *Upisnik ribarskih brodova Lučke kapetanije u Zadru*, br. 2425.

¹⁶⁸ ISTO, br. 2150.

¹⁶⁹ PAZd, *Spisi Lučkog ureda Sali*, 1929, br. 2005.

¹⁷⁰ ISTO, 1933, br. 891.

¹⁷¹ ISTO, 1935, br. 441, 689. Tada su četiri iška ribara posjedovali ljetne trata (Mate i Miško Petričić, Marija Mezić i Ante Jelić), ISTO, br. 827.

tona plave ribe nedaleko Velog Rata, koju su većinom prodali u Zadru i Trogiru.¹⁷² Ovo donekle svjedoči opseg tadašnjeg ulova iških ribara. K tome, ako se zna da se zagonicom moglo odjednom uloviti do 200 kg ribe, ludrom do 1.000 kg plemenite ribe, vojom ponekad do 1.000, a srdelom potegačem i do vagon srdela, onda to još više pojašnjava količine ulova tamošnjih ribara.

Nadalje, još od kraja XVII. stoljeća otok Iž se navodi kao središte soljenih skuša, a Sali srdela.¹⁷³ Ribari su na licu mjesta solili manje količine srdela, a većinu u Malom Ižu. Pored srdela soljene su još lokarde, incuni, šaruni i skuše, dok se za kućnu porabu solilo, odnosno sušilo, raznu plavu i plemenitu ribu. Svaka je ribarska družina u sezoni mjesečno znala soliti oko 2.000 kg ribe, najvećim dijelom srdele, koje su spravljane u muljačama (56 kg).¹⁷⁴ Godine 1911. ribari Velog Iža posolili su 200, a oni Malog Iža pak 48.150 kg ribe,¹⁷⁵ poslije Sali najviše na zadarskom pomorskom području. Između dva svjetska rata iški ribari su solili oko 2.000 muljača srdela godišnje,¹⁷⁶ dakle preko 100.000 kg, ne računajući drugu ribu.

Ulov ribe sudionici su dijelili na razne načine, ovisno o vrsti rabljene mreže i drugih sredstava. Na žalost, nisu poznate stare uzance, nego samo one po zapamćenju pojedinaca, tradicije. Tako se zna da je noćna trata i migavica imala 14 dijelova: brod i svaki ribar po jedan dio, a gospodar jednako koliko svaki *tovariš*. Slično se dijelio ulov migavica. Vlasnik zagonice dobivao je 4 dijela ulova, a svaki brod i ribar po jedan dio: jedan dio imao je tzv. "učin". Lovina ludra dijelila se na 28 dijelova: svaki ribar i brod dobivali su po jedan, a sve mreže i "učin" zajedno 6 dijelova (dijelâ). Uglara je imala 10 dijelova: mreži je pripadalo 3, a svakom brodu i ribaru po jedan dio. Šabakun je imao 28 dijelova, a vojga pak 10: mreža je dobivala 4, a svaki brod i ribar po jedan dio. Srdelara potegača imala je 30 dijelova: mreži je pripadalo 7, a svakom brodu i ribaru po jedan dio, dok su svječar i vozač imali 1/4 dijela više od drugih sudionika.¹⁷⁷ Ribari su između dvaju svjetskih ratova na jednom vijazu (putovanju) znali zaraditi vreću brašna odnosno 300-400 ondašnjih dinara, dok su drugi načini ribolova donosili najčešće još veću zaradu. A to je onda bio dobar razlog bavljenju ribarstvom priličnom dijelu tamošnjeg, otočkog pučanstva.

¹⁷² ISTO, 1938, br. 812.

¹⁷³ BASIOLI, Razvitak ribarstva..., str. 403; ISTI, Ribolov na zadarskom otočju..., str. 195; Giuseppe SABALICH, *La Dalmazia nei commerci della Serenissima*, Zadar 1907, 21.

¹⁷⁴ JELIĆ, Ribarstvo..., str. 149, 154.

¹⁷⁵ PAŠTROVIĆ, *Ribarski priručnik za 1913*, 222.

¹⁷⁶ CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje Ižana, 266.

¹⁷⁷ JELIĆ, 134-159; *Mornarsko-ribarski kalendar za 1940*, 122.

VI. PROIZVODNJA SOLI

Nije točno poznato od kada i dokle se na otoku pravila sol, ali se zasigurno zna da se doista proizvodila ondje. Jamačno je to uslijedilo još u antičko doba kada su na ovom području djelovale brojne solane.¹⁷⁸ To nepobitno svjedoči toponim Soline, uvale zapadno od Velog Iža. Solane na otoku spominju se tijekom XIV. i XV. stoljeća.¹⁷⁹ Kako se radilo na malim površinama, to se njihova proizvodnja ograničavala uglavnom na potrebe domaćeg, otočkog pučanstva. Ipak je bilo odstupanja od toga. Naime, poznato je da je god. 1396. Mali Iž prodao 1.000 modija morske soli nepoznatim kupcima,¹⁸⁰ što zacijelo nije bio usamljeni slučaj. Drugih podataka nema. Zacijelo su ondašnje solane bile zapuštene onda kada su mletačke vlasti zabranile njihovo daljnje korištenje, tijekom XV. stoljeća, dijeleći sudbinu svih ostalih dotadašnjih solana ovoga kraja.

VII. PRERAĐIVAČKA DJELATNOST

1. *Kućna preradba.* Sudeći po svemu, na otoku je odavno bila razvijena kućna preradba. Naime, oduvijek je kućnom gospodarstvu bila neophodna preradba nekih domaćih sirovina namijenjena isključivo potrebama vlastitih obitelji. To napose valja za minula stoljeća. U tu svrhu rabljene su u prvom redu biljke koje su rasle ili bile uzgajane na samom otoku.

Na otoku je odavno bilo krušnih peći. Godine 1806. na njemu ih je bilo 17 (12 u Velom, a 5 u Malom Ižu), da bi tri godine potom njihov broj spao na 13.¹⁸¹ Poslije se pečenje kruha prilično usavršilo, jer sredinom toga stoljeća na otoku postoje samo tri pekara, odnosno prodavača kruha.¹⁸² Ižanke su od vune izrađivale suknje i hlače. Nekad je u Velom Ižu bilo više od 10 tkalačkih stanova na kojima se preradivala vuna ili lan. Tamošnje žene su češljale vunu grgašama, tkale i šile odjeću za vlastite obitelji i pučanstvo okolnih otoka.¹⁸³ Posjetitelj Iža 1855. bilježi da se ondje od lana izrađuje platno za potrebe vlastitih obitelji. Poslije se od njega pravilo grubo platno za krojenje plahti i rublja.¹⁸⁴ Brnistra je rabljena za izradu sita i malih vrša, dok je lišće smrdljike korišteno za bojanje

¹⁷⁸ Mate SUIĆ, *Zadarski otoci u antici, Zadarsko otočje*, 1974, 60.

¹⁷⁹ V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 83. bilj. 74; Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću*, 207; PAZd, *Spisi generalnog providura Giacomo Boldu (1744)*, knj. VII, 1., 16.

¹⁸⁰ T. RAUKAR, *Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Odsjek za povijest)*, 7-8, 1970, 77.

¹⁸¹ ZKZ, Ms br. 146; PAZd, *Spisi Generalnog providurstva*, 1809, tit. XVIII, rub. 2, br. 1288.

¹⁸² PAZd, *Spisi obitelji Zanichi, V. Sindacato di Sale 1855*.

¹⁸³ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 100, bilj. 284; Olga MARUŠEVSKI, *Etnografska zbirka u Velom Ižu, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 29, Zagreb 1988, br. 3, 31.

¹⁸⁴ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 79. Neki tvrde da se još u prvoj polovici XIX. stoljeća na Ižu pravio dobar sir (Grga NOVAK, *Dalmacija na raskršću 1848. godine*, Zagreb 1948, 25).

mreža. U Zadru su Ižani kupovali naplate za obuću, od koje su pravljene "škarpine". Spomenut ćemo i to da su otočanke pravile sir kojega su spremale u ulje (mugar).

2. *Obrti.* Tijekom prošlih stoljeća bilo je Ižana koji su se bavili raznim obrtima, uglavnom radeći na zadovoljenju vlastitih, otočkih potreba. To su bili u prvom redu zidari i žrnari, graditelji ručnih mlinova za žito.¹⁸⁵ Dakako, oni nisu ni poslije nedostajali. Ponekad je ondje bilo bačvara i mlinara. Prvi su bili zaokupljani izradom sudova za smještanje posoljene ribe. Kroz čitavu prošlost na otoku je bilo više ili manje kalafata, o kojima će biti riječi kada se bude raspravljalo o brodogradnji.

Nekad se na otoku pravilo vapno za vlastite potrebe gradnje. Još danas su vidljivi tragovi dviju "japnenica". Godine 1589. u izvoru se spominje "meštar od vapnenic" na otoku, što bi moglo značiti visoku razinu tadašnje proizvodnje vapna.¹⁸⁶ Poslije, napose tijekom XVIII. st. pučanstvo otoka bilo je dužno praviti vapno za potrebe javnih radova. Ta obveza bila je prilično teška. Isto tako se nekad od vrieska pravio drveni ugljen, kako za vlastite potrebe tako i za prodaju u Zadru. Od davnine, pa i u srednjem vijeku, na otoku postoje kamenolomi, gdje se kopao kamen za gradnju kuća na Ižu i u Zadru.¹⁸⁷ Između dvaju svjetskih ratova neke od njih su eksploatirali Kukličani.

Prilično razvijeno maslinarstvo na otoku iziskivalo je primjerenu preradb uroda. Kao svugdje, tako je i ovdje u početku ona obavljana vrlo primitivno. Ne zna se točno kada je uslijedila uporaba kamenih mlinova. Prve vijesti o postojanju mlinova na otoku padaju u konac XV. stoljeća, što ne znači da ih nije bilo i prije. Naime, 1. rujna 1479. Zoilo je Nassi dobio dopuštenje samog mletačkog dužda da "in insula Jexo" podigne "unum molendinum pro oleo macinando ad commodum suum et aliorum habitantum in illa insula", što hoće reći da može podići mlin za ulje i mljeti masline na udobnost svoju i drugih stanovnika otoka.¹⁸⁸ Taj se mlin spominje i god. 1525. kada ta obitelj posjeduje još jedan takav mlin na otoku Pašmanu. No, budući da je urod maslina nadmašivao mogućnost mljevenja jednog takvog pogona, zadarska plemićka obitelj Grisogono već prije, god. 1517., uspostavlja takav mlin na otoku Ižu.¹⁸⁹ Nadalje, takav je mlin ondje posjedovao i samostan Sv. Krševana u Zadru, možda još ranije od tih obitelji.¹⁹⁰ Jamačno su svi zajedno uspijevali zadovoljavati potrebe mljevenja maslina ubranih na otočkim maslinama tijekom sljedećih stoljeća. Samo ulje spremalo se u kamenice koje je posjedovala gotovo svaka obitelj.

Tijekom sedamnaestog stoljeća spominju se takvi mlinovi obitelji Grisogono i Fanfogna. Polovicu je mlina obitelji Fanfogna 1657. kupila ona Grisogono, da bi 29. prosinca 1661. Petar Fanfogna preostalu polovicu prodao Antunu Grisogono za dva komada zemlje na otoku. To onda daje razloga za tvrdnju da je otada potonja obitelj posjedovala

¹⁸⁵ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 280, bilj. 105.

¹⁸⁶ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 90, bilj. 49; MOROVIĆ, 79, 83.

¹⁸⁷ SUIĆ, 59; Cvito FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959, 14.

¹⁸⁸ ZKZ, Ms, br. 303, 239.

¹⁸⁹ ISTO, 1., 240 4, PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 34.

¹⁹⁰ Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964, 45.

najmanje dva takva mlina.¹⁹¹ Ona prva je 1699. godine imala opet jedan takav pogon.¹⁹² Tijekom prve polovine XVIII. stoljeća mlin je obitelji Grisogono donosio lijep prihod: 15 kvarti maslina godišnje, uz zanemarive troškove.¹⁹³ Međutim, već 1755. taj je dospio u dotrajalo stanje, te ga je od obitelji, zajedno sa zidinom, kupio parun Jerolim Banić za 150 malih lira.¹⁹⁴ Dakako, poslije su ondje podizani slični novi pogoni, sve do našeg stoljeća. Godine 1806. na otoku je postojalo pet, a tri godine potom četiri mlina (torkula) za ulje.¹⁹⁵ Tek početkom ovoga stoljeća uslijedila je moderna prerada maslina na otoku, o čemu svjedoči postojanje takvog mlina i Uljarske zadruge uspostavljene u Velom Ižu 1910. godine.¹⁹⁶

Dugo su Ižani mljeli žito ručnim mlinovima – žrvnjevima, koje su posjedovale mnoge ondašnje obitelji. Kako su potrebe za time rasle, to je bilo neophodno unaprijediti tehniku mljevenja. Stoga god. 1641. feudalna obitelj Begna u Velom Ižu, uz more, podiže mlin za žito koji je uvelike poboljšao problem mlinarstva na otoku.¹⁹⁷ Jamačno je on djelovao dugo. Naime, nismo pronašli vijest o kasnijem postojanju sličnog pogona na otoku. Naspram tomu se zna da su njegovi stanovnici poslije znali odvoziti žito na mljevenje u Zadar i na mlinice kod Skradina. U novije doba u oba su naselja na otoku djelovali mlinovi (malini) za žito.¹⁹⁸ Pored njih mnoge su obitelji uvijek imale ručne mlinove, za mljevenje manjih količina žitarica.

3. *Lončarstvo*. Ne zna se pouzdano kada je uslijedio početak iškog lončarstva, izrade zemljanog posuda na primitivan ali osebujan način, to prije što izvori ne daju naslutiti ni stoljeće. Stoga se moramo osloniti isključivo na tradiciju.

Na Ižu i susjednim otocima bilo je od davnina manjih naslaga glinenastog tla što je navelo njegovo pučanstvo na to zanimanje. Neki drže da pojedine obitelji Velog Iža doista od davnine izrađuju takovo posuđe, s kojim su, navodno, snabdijevale okolicu Zadra.¹⁹⁹ No, dvije male glinene svjetiljke pronađene na otoku u zadnje doba navode na pomisao da su izrađene upravo tu, na otoku njihova pronašašća, još u antičko doba.²⁰⁰ Drugi pak kažu da se ondje od god. 1530. pravi zemljano posuđe od gline i kamena (vrsta). Naime, kamen se najprije mrvio, mlilo u žrvnjevima, a potom miješao s glinom. Pri tome su obrtnici rabili razni alat prilagođen tom poslu. To su: trupica, drveni šiljak na kojem se okre-

¹⁹¹ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 91, bilj. 281; PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika Francesca Sorini (1656-1677)*, knj. 26, 1., 46 r. ZKZ, Ms, br. 461/VI; PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 34.

¹⁹² A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 89, bilj. 270.

¹⁹³ PAZd, *Spisi obitelji Corponese*, svež. I, br. 85, 100.

¹⁹⁴ PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika Tome Franceschija (1772-1762)*, busta V, sv. 46, 1., 16. Obitelj Banić je 1816. posjedovala mlin za ulje (PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika G. G. Franceschi (1768-1824)*, busta XIV, br. 4687).

¹⁹⁵ ZKZ, Ms, br. 146; PAZd, *Spisi Generalnog providura 1809*, tit. XVIII, rub. 2, br. 1288.

¹⁹⁶ MARČIĆ, 549.

¹⁹⁷ V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 90, bilj. 271.

¹⁹⁸ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 99, bilj. 274. Ručnih mlinova je 1806. bilo na otoku čak 33 (ZKZ, Ms, br. 146).

¹⁹⁹ FILIPI, *Kretanje broja...*, str. 160.

²⁰⁰ V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 70, Tu činjenicu još više osnažuju nalazi zemljanog posuda na Sestrunju još iz prapovijesti (Batović).

tao kotur, razganjača, te šiljak za izradu crta, ukrasa i rupica. Tako oblikovano posude peklo se pod otvorenim nebom.²⁰¹ Prvi lopižar koji se u izvorima spominje poimenice je Ive Sutlović (1743.).²⁰² Nakon toga se spominju još neki iški lončari koji su tijekom XVIII. st. prodavali svoje proizvode diljem dalmatinske obale, što opet znači da su oni već tada pravili posude koje je nadmašivalo otočke potrebe.²⁰³

Godine 1806. u Velom Ižu, kako navodi izvor, djeluje radionica (*fabbrica*) običnog zemljanog posuda.²⁰⁴ Poslije, tijekom XIX. st. takvo se posude pravilo i u nekim selima Bukovice i okolice Sinja, ali je napose bilo poznato ono otoka Iža. Naime, na njemu je to obavljano prilično organizirano, za razliku od drugih. Moglo bi se reći kao prava radionica. Već prvih desetljeća toga stoljeća tu djelatnost obavlja povremeno 50-60 osoba. Rabeći pored gline neku vrst pokosta (cakline), glazure, značajne za posude namijenjene kuhanju, ondje se tada proizvodilo 5.000 komada raznog posuda godišnje. Isključivo se radilo sezonski, od svibnja do kolovoza. Samo je u prigodama izuzetno slabog uroda maslina to činjeno i u jesenskim danima. Kako je pak proizvodnja bila doista primitivna, ali i nedostatna, to je na poticaj namjesnika Lilienberga god. 1831. iz Bassana u Italiji doveden stručnjak koji je Ižanima pokazivao kako se bolje, na suvremeniji način može praviti zemljano posude.²⁰⁵ To se u prvom redu odnosilo na uporabu pokosta, gleda, za kojega su Ižani tvrdili da nije neophodan. Sljedeće godine je na Iž prispio još jedan strani stručnjak u tom poslu, iz Štajerske, koji je Ižane, Sestruncje i Slivničane poučavao izradbi lonaca i drugog zemljanog posuda. Pače, nakon obavljena posla ovaj je u svoju radionicu posuda poveo dvojicu iških lopižara koji su ondje trebali boraviti tri godine na usavršavanju toga zanata. Nije poznato koliko su oni tamo boravili i kakav je bio stvarni učinak njihove nazočnosti u Štajerskoj. Jamačno su oni iskoristili ukazanu im prigodu, te dali obol promicanju iškog lončarstva, koje je, sudeći po broju njime zaokupiranih, igralo sve veće značenje u životu ondašnjeg pučanstva.

Zahvaljujući zapisu okružnog poglavara Zanchija god. 1855. doznajemo da tada sedam tamošnjih obitelji živi isključivo od izrade zemljanog posuda, dok je njih tridesetak time stjecalo manje prihode. I tada se za izradu lonaca rabio kamen zvan "vrsta" (versta) koji se kopao u Kornatima, dok se glina kopala u Brbinju na Dugom otoku.²⁰⁶ Tada se kamen drobio pomoću velikog čekića, mace, u mrvice veličine zrna pšenice. Nakon toga su mrvice mljevene ručnim mlinovima za žito dok nisu pretvorene u brašno. Ta kamena prašina se miješala sa glinom u omjeru 1:3 ili 2:3, da bi se ta smjesa miješanjem s vodom pretvarala u tijesto. I to gaženjem nogama. Na podnožju, koje se okretalo, to tijesto se oblikovalo u posude, nakon čega se to stavljalo sušiti u hladu: ljeti oko osam, a zimi i do mjesec dana. Poslije ustanovljenja da je posude dostatno suho stavljano je na vatru za

²⁰¹ Hrvatska enciklopedija, sv. IV, Zagreb 1942, 235.

²⁰² V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 99, bilj. 495.

²⁰³ Šime PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke republike*, Zagreb 1980, 90.

²⁰⁴ ZKZ, Ms, br. 146.

²⁰⁵ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*, Split 1993, 97.

²⁰⁶ Navest ćemo da se za prijevoz toga materijala u jednom brodu plaćalo 2 fiorina.

pečenje. Tada se prosječno dnevno pravilo 10-15 lonaca srednje veličine: u najboljem slučaju 20. Šest špekulanata osiguravalo je materijal lončarima, pa su se posude dijelile popola. Stoga je izrada lonaca tada bila jedva isplativa.²⁰⁷

Jamačno je upravo to bilo razlogom smanjenja tamošnje izrade lonaca. Ipak, zna se da je potom vrlo poduzetan izrađivač lonaca do smrti god. 1864. bio Miho Sutlović, koji je ujedno bio i pomorac.²⁰⁸ Prigodom boravka dalmatinskog namjesnika u Velom Ižu šezdesetih godina, jedan ondašnji lončar zorno mu je pokazao kako se taj posao obavlja.²⁰⁹ Unatoč tomu nisu poznate tadašnje druge pojedinosti toga obrta na otoku. Kako se pak držalo da domaća proizvodnja zemljanog posuda nije zadovoljavajuće kakvoće, pa stoga nemoćna u konkurenciji s talijanskim na dalmatinskom tržištu, to je bilo neophodno u znatnijoj mjeri podići njezinu razinu. Iško lončarstvo bilo je oko god. 1875. prilično razvijeno, ali ne i u smislu kakvoće. Njime se tada занимало тек неколико вепоишких обитељи. Неки сувременици казују да је ондје дјеловала некаква радионика за израду таквог посуда (*fabbrica pignate*).²¹⁰ Ако је пак таква радионика и постојала, нјезина производња није за сигурно била на завидном ступњу. Штовише, неки тврде да је доиста спала на ниске гране. Осамдесетих година се тим послом, како изгледа, бавила само једна особа на отоку, Донат Цвитановић.²¹¹ То је зацијело био ваљан разлог што су неки подузетни појединци год. 1881. потакли потребу унапреденја тога обрта довођењем страног стручњака који би подучавао оне који су то хтели сувременом прављењу земљаног посуда. Унаточ дугој потрази такав стручњак није пронађен. Стoga је у Горицу на експертизу послана овдашња глина, чији је налаз био позитиван. Залагањем проф. Емануела Никелића, који је и сам обавио, дао иновације за тај посao, покушало се оживјети укупну дalmатинску керамичку производњу. Он је у том смислу посјећивао и оток Иж, настојећи на промицању ондашње "адамске", примитивне израде lonaca. То настојање уродило је бaрем дјеломичним успјехом. Наиме, унаточ неznатним средствима та је приproста израdba убрзо достигла осjetни напредак, како у приpreми смјесе тако и у обликовању посуда.²¹² Зачудо, сама dalmатинска vlada није ништа урадила у том смислу иако је на то позивана.²¹³ Да је тamoшње lončarstvo тада било доиста промакнuto, свјedoчи дијелом и писање (1891.) о њему као заметку значајне радности у склопу тадашње индустријске производње у Далмацији,²¹⁴ поређујући је с lončarstvom у Потрављу код Sinja.

²⁰⁷ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindacato di Sale 1855*.

²⁰⁸ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje.... str. 279, bilj. 83.

²⁰⁹ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Comune di Sale 1870*.

²¹⁰ Leopold STOCKHAMER, *Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia*, Zadar 1878, 38; *Relazione della Presidenza della Camera di Commercio ed industria di Zara*, Zadar 1884, 12.

²¹¹ Š. PERIČIĆ, Nekoliko gospodarskih pokušaja u sjevernoj Dalmaciji krajem 19. stoljeća, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu*, 18, 1985, 109; G. SABAIICH, *La Dalmazianei comereci della Serenissima*, Zadar 1909, 80.

²¹² PERIČIĆ, Nekoliko.... str. 110.

²¹³ *Brzopisna izvješća PDS*, 27. zasjedanje, Zadar 1893, 730.

²¹⁴ *La Domenica zaratina*, 1, Zadar 1891, br. 1.

Kada je iscrpljena iška glina od strane ondašnjih lončara, ona se počela dovoziti sa Sestrinja, gdje je postojala u obilatilim količinama. Glineni predmeti su u novije doba pečeni na lokacijama Slana i Jama. To su lonci (lopiže) i druga lončarija (črpnji, pitari, mugari, žare i ostalo). Tom djelatnošću su se između dvaju svjetskih ratova najviše zanimale veloiške obitelji Sutlović, Vlahov i Švorinić.²¹⁵ Godine 1939. tim se obrtom zapravo bavilo 15 lončara Velog Iža.²¹⁶ Međutim, nije bilo znatnijeg pomaka ove proizvodnje. Sve se i dalje odvijalo uobičajenim putovima. Unatoč tomu, Ižani su ostali zauvijek prepoznatljiviji po lončarskom obrtu,²¹⁷ mada je poslije drugog svjetskog rata sveden na njanju mjeru, gotovo zaboravljen.

VIII. POMORSTVO I TRGOVINA

Ove dvije djelatnosti stanovništva otoka Iža toliko su međusobno isprepletene da ih nije moguće odvojeno promatrati. Stoga ćemo ovdje raspravljati o brodarstvu, brodogradnji, luci, prometu brodovima, plovidbenim putovima i trgovini otočana kao jedinstvenoj njihovoj preokupaciji tijekom stoljeća.

1. *Brodarstvo.* Prirodno je što se pučanstvo otoka od davnine zanimalo pomorstvom. Kao u slučaju svih naših otočana, tako je i ono neminovno moralo ploviti. Ižani koriste tu okolnost i brodate najprije u lokalnim razmjerima, a potom se otiskuju na čitav Jadran, pa i druga mora, napose kao moreplovci na tuđim jedrenjacima i parobrodima.

Kako nas upućuju izvori, Ižani se intenzivnije počinju baviti pomorstvom od XV. stoljeća. Naime, obitelj Vojvodić nekako je u to doba pristigla iz Boke kotorske na ovaj otok, kako kazuje tradicija, u jednom peligu, donijevši sa sobom neki alat i pokušstvo.²¹⁸ Dotle su, valjda, Ižani plovili na kraćim relacijama, prevozeći isključivo vlastiti teret. A od tada započinje njihovo profesionalnije bavljenje brodarstvom. Naime, u sljedećem stoljeću spominju se dva, a u onom XVII. pak devet iških paruna, što očito pokazuje njihovo povećano zanimanje za ovu djelatnost. Svoje "zlatno doba" iško brodarstvo proživljava tijekom XVIII. stoljeća, kada ovaj otok daje čak 34 paruna.

Prije svega iznijet ćemo neke pronađene statističke podatke, počevši upravo s XVIII. stoljećem. Tako se zna da je god. 1748. na čitavom otoku bilo 46 profesionalnih mornara, te da su 1745. Veloižani raspolagali sa sedam trabakula i jednom tartanelom, na kojima je plovilo 38 mornara, računajući i zapovjednike, dok je Mali Iž davao samo dva mornara. Prema broju brodova Veli Iž je tada bio odmah iza Silbe na zadarskom pod-

²¹⁵ MARČIĆ, 549; A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 100. bilj. 284.

²¹⁶ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 90. bilj. 49.

²¹⁷ FORETIĆ, 220.

²¹⁸ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 265; MARČIĆ, *Otok Iž...*, str. 181.

ručju.²¹⁹ Nadalje, godine 1759. u Velom je Ižu bilo 6 paruna - zapovjednika brodova i 29 mornara, dok je u Malom Ižu bio samo jedan parun.²²⁰ Kako se pak tada kretao broj plov-
nih jedinica čiji su vlasnici bili Ižani, zorno pokazuje sljedeća tabela:

Godina	b r o d o v a		Svega
	Veli Iž	Mali Iž	
1736.	13	11	24
1748.	21	12	33
1759.	22	8	30

Ove brojke pokazuju stalan porast broja plovnih jedinica Veloižana, te nestalan onih Maloižana. Godine 1759. prvi su raspolagali sa 6 trabakula i 16 leuta, a drugi jednim trabakulom i 7 leuta. Trabakulima je uglavnom obavljan prijevoz vlastitog i tuđeg tereta, dok su leuti isključivo rabljeni za ribolov. Spomenut ćemo i to da su 1754. navedena samo tri trabakula kojima se prevozila trgovačka roba: njihovi vlasnici bili su Miho Vojvodić, Šimun Švorinić i Mate Letinić.²²¹ Desetak godina potom Ižani posjeduju pet trabakula, te po jednu manceru i kastreru, namijenjenim uglavno prijevozu živog blaga iz Zadra u Mletke.²²² Neki od iških brodara već tada posjeduju skladišta (magazine) za smještaj svojih trabakula,²²³ valjda za slučaj popravka ili pohrane u zimskim mjesecima, kada nije bila moguća plovidba do Mletaka i drugih talijanskih luka. U svakom slučaju to je značilo veću sigurnost nego li prezimljavanje jedrenjaka u nesigurnoj luci.

Novo stoljeće donosi nemire na Jadranu i u Dalmaciji, a to znači opasnost po plovidbu. Ipak, tada su u pokrajini uslijedili potpuniji popisi plovnih jedinica. Na žalost, nije nam sačuvan onaj kojega je 1804./04. sproveo namjesnik Petar Goëss. Njega donekle nadomještaju oni koje je obavila francuska vlast. Kako se radi o detaljnijim popisima za oba naselja, to ćemo sve brojke donijeti u tabeli:²²⁴

²¹⁹ Seid TRALJIĆ, Mancere i kastre, brodovi za prijevoz živog blaga iz Zadra u Mletke, *Adriatica maritima*, 2, Zadar 1978, 216. Godine 1700. je zabilježeno da je Matija Švorinić vlasnik "i kuće i brodi i mriž" (MOROVIĆ, 180), što pokazuje njegovu ekonomsku moć postignutu već krajem XVII. stoljeća.

²²⁰ PAZd *Spisi obitelji Lantana*, svež. 28, poz. 2 i 3; Ivo GRGIĆ, Zadarski otoci prije 199 godina, *Narodni kalendar*, Zadar 1958, 148.

²²¹ *Archivio di Stato*, Venezia, *Inquisitori di Stato*, busta 287.

²²² PAZd, *Spisi generalnog providura Pietro Michiel (1763-1765)*, knj. II, 1., 62, 73, 75, 200; TRALJIĆ, Mancere i kastre, 218-219.

²²³ V. CVITANOVIĆ, *Otoci Iž i Premuda*, 97.

²²⁴ PAZd, *Spisi Generalnog providura 1809*, tit. XVIII, rub. 2, br. 1288; ZKZ, Ms, br. 146. Po drugom izvoru iz 1809. je otok Iž imao 2 peliga, 5 leuta i 27 gajeta, sve male obalne plovidbe (Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Brodarstvo Dalmacije u doba francuske vladavine (1806-1809)*, *Adriatica maritima*, 2, 1978, Prilog III).

Godina	Veli Iž			Mali Iž		Svega	
	pelig	tart.	leut	gajeta	leut		gajeta
1806.	1	4	1	7	3	3	19
1809.	2	4		18	4	9	37

Dakle, tada su veloiški brodari raspolagali s nekoliko manjih jedrenjaka (pelig-trabakul, tartana) kojima su mogli prevoziti teret po sjeverojadranskom bazenu, te veći broj gajeta za potrebe ribolova, dok su Maloižani posjedovali isključivo ribarske brodice. Iznenađuje porast broja gajeta za samo tri godine, te gotovo udvostručen broj svih plovnih jedinica. Godine 1806. je u popisu navedeno da Veli Iž daje 4 paruna i 13 mornara, a Mali Iž pak samo 6 mornara. U poredbi s prethodnim razdobljem to je bio nazadak.

Nakon ponovnog preuzimanja Dalmacije austrijske vlasti prvi put popisuju plovne jedinice zadarskog okružja 1820. godine. Po tom popisu Veloižani su posjedovali 28, a Maloižani 14 plovnih jedinica. To su redom bili manji brodovi, kojih tipovi nisu ni navedeni. Njihova se nosivost kretala od 2 do 8 tona. Najveći od njih bio je onaj Mate Sutlovića, nosivosti 8 tona, sagrađen 1815. godine.²²⁵ Poslije Silbe i Oliba, otok Iž je bio sljedeći po broju plovnih jedinica na ovom području. Istina otoci Ugljan i Iž nadmašuju brojem Silbu, ali su njezini brodovi bili znatno veći.²²⁶ Nadalje, godine 1830. Veli Iž ima 19, a Mali Iž pak 13 plovnih jedinica,²²⁷ a god 1847. prvi 40, a potonji 21 plovnu jedinicu.²²⁸ U tim popisima također nisu navedeni ni tipovi ni namjena brodova. Službeni posjetitelj otoka god. 1855. zabilježio je u Velom Ižu postojanje 12 brecera i 30 drugih brodice: prve su bile rabljene u maloj obalnoj plovidbi, a potonje za ribolov i odlaženje na poljske radove po otoku i drugdje.²²⁹ U Malom Ižu je pronašao jedino ribarske brodice, gajete i leute, čiji broj nije držao značajnim, jer ga nije zabilježio.

U drugoj polovici toga stoljeća bilježimo stanovit porast broja trabakula. Naime, god. 1882. Veli Iž ima 13, a god. 1900. pak 20 jedrenjaka toga tipa.²³⁰ Budući da nije donesen njihov broj u Malom Ižu, može se pretpostaviti da ih ondje nije ni bilo. A braceri tada nisu bile ni navedene. Godine 1891. Veloižani posjeduju 15 velikih brecera kojima su po Dalmaciji razvozili lončariju, 10 (negdje stoji 50) gajeta, te 29 upisanih brodice i jedan ribarski brod.²³¹ Na tom mjestu nisu navedene plovne jedinice kojima su raspolagali Maloižani, mada su ih zasigurno imali. Popis zadarskih vlasti od 31. prosinca 1898.,

²²⁵ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12 (Vidi prilog). Godine 1817. su braća Strgačić kupila braceru od 5 tona (MARČIĆ, *Otok Iž...*, str. 181).

²²⁶ Š. PERIČIĆ, Brodarstvo zadarskih otoka 1820. godine, *Bilten JTP*, 1-2, Zadar 1982, 17.

²²⁷ PAZd, *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125.

²²⁸ PAZd, SOPZ, svež. 100/II.

²²⁹ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, *Sindacato di Sale 1855*.

²³⁰ FIJO, Pomorstvo zadarsko-šibenske..., str. 263; STAREŠINA, 109; A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 98, bilj. 260.

²³¹ *Brzopisna izvješća 27. zasjedanja PDS, 736-737; 29. zasj.*, Zadar 1895, 470, 500.

isključivo brodova male obalne plovidbe, pokazuje da je tada Veli Iž bio matična luka osam brecera, 10 gajeta i 1 leuta, a Mali Iž pak samo 2 leuta. Najveće su bile braceri Ivana Konatića i Tome Sutlovića koje su imale 10 tona nosivosti. Njihova ukupna tonaža iznosila je 119 tona, dok su posade činila 47 mornara.²³² Kako Ižani tada nisu imali većih brodova, to su ovima plovili do susjednih otoka i obale istočnog Jadrana.

U godinama pred prvi svjetski rat i poslije iški pomorci nabavljaju nešto veće motorne braceri i trabakule, što znači da su namjeravali poduzimati dulja putovanja. Neke od njih kupljene su odmah po završetku prvog svjetskog rata. Mjerodavni suvremenik navodi tadašnje postojanje 6 motornih jedrenjaka, pa i onoga (Enare III) vlasništva, navodnog, Ivana Barića od 60 tona,²³³ koji nije bio uvršten u upisnik lučke kapetanije u Šibeniku. Uvid u taj upisnik pokazuje da su između dvaju svjetskih ratova Ižani posjedovali 6 motornih jedrenjaka, namijenjenih maloj obalnoj plovidbi.²³⁴ Sličnu ulogu imalo je također njihovih 13 jedrenjaka.²³⁵ Štoviše, u prošlom i ovom stoljeću mnogi su Ižani plovili morima kao osoblje palube na tuđim brodovima,²³⁶ zarađujući na taj način za izdržavanje vlastitih obitelji.

2. *Brodogradnja.* Nije poznato otkada se na Ižu grade brodovi, no sigurno je da ono datira u davnini. Ako ništa drugo, ono je potreba popravka postojećih plovnih jedinica neminovno iziskivala postojanje kalafata na otoku. A za tako nešto bio je potreban nekakav navoz. Koliko se zna, na Iž su došli najprije neki kalafati iz Trogira i drugih mjesta srednje Dalmacije.²³⁷ Svejedno nije točno poznato zašto i kada su oni dospjeli upravo na Iž, ali je najvjerojatnije to bilo u svezi jednog ili više posala koje su oni trebali ondje obaviti za ovdašnje brodare. Središnja ih je vlast poslala u Zadar, zasigurno opet poradi obavljanja nekog stručnog posla, ali su se oni po izvršenju zadatka vratili na Iž. To bi onda moglo značiti da su imali opravdanog razloga za boravak na njemu. Međutim, već sljedeće godine ponovno su pozvani od vlasti u Zadar u svrhu obavljanja nekih poslova u Kninu.²³⁸ Neprijeporno je dakle da je barem dvije godine nekoliko trogirskih kalifata, radi popravka ili gradnje manjih plovnih jedinica, boravilo na otoku Ižu.

Po svoj se prilici većina njih vratila kući poslije obavljenog posla. Jedino se obitelj Baučić zauvijek nastanila na Ižu, procijenivši da će za nju ondje biti stalnog posla. To prije što je na otoku bilo obilje crnike, pogodne za brodogradnju.²³⁹ Njezini potomci se spominju u crkvenim maticama od 1795. godine. Godine 1806. postoji na Ižu jedan kala-

²³² *Archivio di Stato, Trst, Governo marittimo*, busta 376, br. 1571 (Vidi prilog III).

²³³ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 268, 280. Enare III preživio je drugi svjetski rat (MARČIĆ, *Otok Iž...*, str. 182).

²³⁴ *Lučka kapetanija Zadar, Upisnik brodova*.

²³⁵ FORETIĆ, 220.

²³⁶ FIJO, *Pomorstvo zadarsko-šibenske...*, str. 271.

²³⁷ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 272; PAZd, *Spisi generalnog providura Francesco Grimani (1754-1756)*, knj. II, 1., 84r.

²³⁸ PAZd, *Spisi generalnog providura Fr. Grimani*, knj. II, 1., 109.

²³⁹ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 272; ISTI, *Otoci Iž i Premuda...*, str. 96, bilj. 453; R. JELIĆ, *Ribarstvo...*, str. 124.

fat.²⁴⁰ Između god. 1797. i 1819. zabilježena je gradnja najmanje 6 manjih brodova na Ižu; najveći od njih bio je od 4 tone nosivosti.²⁴¹ Svakako je veći broj plovniha jedinica popravljen u tom razdoblju. Sljedećih su pak desetljeća u Velom Ižu bivala dva kalafata (*Fabbricatore e calaffatto di barchette*), što znači da su oni doista popravljali ili pravili male brodice.²⁴² Sredinom toga stoljeća ondje postoji mali škver, u kojem radi samo jedan kalafat, stranac (*forestiero*), svakako član obitelji Baučić.²⁴³

Između dvaju svjetskih ratova iški su brodograditelji popravljali ili gradili brodove naručiteljima sa zadarskog otočja i Privlake. Pače, oni su znali ići u okolna naselja poradi popravka tamošnjih brodova.²⁴⁴ Obitelj Baučić je otprije imala mali škver (80 četvornih metara), da bi 1921. uspostavila još jedan nešto veći (160 četvornih metara). Godine 1931. još je jedan škver uspostavio Ante Konatić. U početku su u prvima radila tri brata, odnosno tri člana obitelji Baučić, dok je poslije Rafael zaposlio još tri majstora - brodograditelja. U njima se, kao 1934. napravilo nekoliko manjih čamaca, do 6 tona nosivosti, te obavljan popravak još nekoliko njih.²⁴⁵ Sljedećih godina povećan je radni prostor tih škverova, budući da su narudžbe postale učestalije: pred početak drugog svjetskog rata znatno je porastao obim njihova posla.²⁴⁶ Ti su škverovi sagradili priličan broj plovniha jedinica iških pomoraca. Najveći od njih bio je motorni kuter "Enare II", od 35 brt.²⁴⁷ vlasništvo Ivana Barića. Prema tomu, ondašnja je iška brodogradnja, u poredbi s onom ostalog dijela Dalmacije, bila doista manjeg intenziteta, a nikako "snažna", kako to neki tvrde.²⁴⁸

Potrebno je istaknuti da su Ižani vodili veliku brigu o brodovima: povremeno su brodovi istežani u luci i onda bili popravljani (pokalafatani). Ako su brodovi iziskivali manji popravak, onda su to obavljali brodograditelji Velog Iža, a ako su pri tome bili neophodni veći zahvati, brod se odvezio u Sali ili Betinu.²⁴⁹ To sve pokazuje ozbiljnost i pozornost kojima su Ižani pristupali pomorskom zanimanju.

3. *Promet brodovima.* Jasno je dakle, da iški brodari nisu gradili svoje jedrenjake u domaćem škveru, nego su ih naručivali drugdje po Dalmaciji. Jednako tako su ih znali kupovati od drugih brodarka, pa i prodavati svoje drugima. Stoga evo nekoliko slučajeva prometa brodovima koje su obavili iški brodari, uglavnom u XVIII. st.

²⁴⁰ PAZd, *Politički spisi Vrhovništva u Zadru*, svež. 100, br. 1168.

²⁴¹ PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12, vidi priloge.

²⁴² PAZd, *Prezidijalni spisi*, 1842, 1/3.

²⁴³ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, V, Sindicato di Sale 1855.

²⁴⁴ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 272.

²⁴⁵ *Pomorski godišnjak za 1937-1938*, 286.

²⁴⁶ *ISTO za 1939-1940. godinu*, 270. Neki kazuju da je u to doba na Ižu bio nastanjen brodograditelj Katalinić iz Trogira (MARČIĆ, 564), ali mi nismo za to pronašli izvorne potvrde.

²⁴⁷ Lučka kapetanija u Zadru, *Upisnik brodova*, u kojem nema spomena Enare III.

²⁴⁸ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 12.

²⁴⁹ JELIĆ, *Ribarstvo...*, str. 131.

Tako se zna da je Toma Vlasanović 1715. prodao svoj trabakul braći Bonačić, vjerojatno s Brača, a potom kupio pink, kojega se lik nalazi na njegovoj grobnoj ploči.²⁵⁰ Zorzi Banić je u travnju 1731. naručio trabakul u ime svoga oca,²⁵¹ ali nije poznato od kojega brodograditelja. Na 4. listopada 1747. Jerolim Fanfogna platio je sidro (*ancora de galeotta*), na posudbu parunu Petru Drašku, za potrebe njegova jedrenjaka koji je trebao poduzeti putovanje do Mletaka.²⁵² Svećenik Mate Vojvodić 18. listopada 1754. prodaje polovinu trabakula "*La Madonna delle Grazie e San Francesco di Padua*", s isto toliko opreme, za 250 cekina.²⁵³ Parun Josip Strgačić je 1798. posjedovao pelig s jednim zlarin-skim brodarom, dok su rođaci Strgačić bili vlasnici 2/3 jednog trabakula.²⁵⁴ Don Tome Strgačić i njegova braća 24. srpnja 1817. kupuju od Antuna Stančića iz Zadra braceru "Santa Croce" od 5 tona nosivosti, sa svom opremom, za 160 fiorina.²⁵⁵ Parun Šimeto Banić je oko 1835. svom bratu Anti darovao brod i njegov teret, koje je ovaj ubrzo prodao.²⁵⁶ Poslije su mnogi iški pomorci kupovali bracere i brodeći njima po Jadranu zaradivali prilične svote novca: to je uslijedilo najviše između dvaju svjetskih ratova.²⁵⁷

4. *Javne obveze.* Da iški brodari nisu uvijek mogli koristiti svoje jedrenjake u unosne prijevoznike poslove, najveću krivnju snose njihove obveze spram državi, pokrajini (*fazion, facijun*). To je u prvom redu bio prijevoz drva i dvopeka za potrebe mletačke vojske u Zadru i drugdje po Dalmaciji, te građevnog materijala i vode za javne gradnje.²⁵⁸ No, bilo je rijetkih razdoblja kada su iški brodari uživali izuzeće od javne službe brodovima.²⁵⁹

Sredinom XVIII. st. oni su često bili dužni prevoziti vapno, kamenje, ploče, pijesak i zemlju za potrebe javnih radova u Zadru, te drva sa zadarskog otočja i iz Tribnja pod Velebitom, za potrebe vojske i uprave.²⁶⁰ Konkretno, 1659., dok je trajao Kandijski rat u okolici Zadra, pomorci "jednoga i drugoga sela" bili su dužni u grad dovesti "eine drobne brodi dvadeset, a salbuna brodi dvadeset u svem",²⁶¹ pod prijetnjom gubljenja života.

²⁵⁰ PAZd, *Spisi zadarskog kneza Giovanni Balbi (1713-1715)*, knj. II, 1.407-408; Nikola ČOLAK, *Brodovlasnici zadarske komune...*, str. 794; ISTI, *Armatori del comune di Zara fra la pace di Pozarevac e la missione dei sindici inquisitori*, *Archivio veneto*, ser. V, sv. 96.

²⁵¹ PAZd, *Spisi zadarskog kneza Antonio Marini (1730-1732)*, knj. I, 1., 255.

²⁵² PAZd, *Spisi generalnog providura Girolamo Boldu (1744-1746)*, knj. II, 1., 81.

²⁵³ PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika Toma Franceschi (1822-1762)*, b. V., sv. 44, 1., 28r. Na 20. ožujka 1757. je parun Jerolim Banić nekim Karlobažanima prodao trabakul "Madonna del Rosario e Sant'Antonio di Padova" sa svom opremom i konopima za 11.160 mletačkih lira (PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika Antonio Ferrari (1747-1775)*, b. II, sv. 7, 1., 41).

²⁵⁴ PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika Giovanni Franceschi (1768-1824)*, b. X, prot. 119, 1., 40.

²⁵⁵ ISTO, b. XV, prot. 158.

²⁵⁶ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 279, bilj. 75.

²⁵⁷ ISTO, 280, bilj. 121a.

²⁵⁸ ZKZ, *Ms*, br. 160/I, 1., 51-52.

²⁵⁹ PAZd, *Spisi generalnog providura Zorzi Grimani (1732-1735)*, knj. I, 1., 349.

²⁶⁰ GRGIĆ, 149; PAZd, *Spisi sindika inkvizitora*, sv. VII, 1., 50, 62, 72. Jamačno su iški brodari vozili u Mletke kamen po istoj obvezi (V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje...*, str. 275, bilj. 24).

²⁶¹ MOROVIĆ, 92.

Ove obveze navodimo kako bismo pokazali njihovo pogubno djelovanje na poslovanje ondašnjih brodara. Naime, u lipnju 1763. parun Pavao Batistić nije mogao voziti blago u Mletke svojom kastrerom "*Madonna del Rosarie e San Antonio di Padua*" budući da je upravo tada bio zaokupljen prijevozom kamena s Lavdare u Zadar.²⁶² Slično mu se dogodilo u lipnju 1773.: i tada je izgubio red za prijevoz blaga u Mletke, čime je bio oštećen za priličnu zaradu.²⁶³ Nadalje, prigodom jednog putovanja, prijevoza vojnika i njihove opreme, početkom prosinca 1795., jedrenjaci su (bracera i tartanela) Josipa Strgačića odnosno Šimuna Banića doživjele brodolome. Naime, uslijed jake bure koja ih je zatekla između otoka Paga i Vira, oni su doživjeli havariju, ali su pravim čudom spašeni brodovi, njihove posade i veći dio tereta.²⁶⁴ Toj obvezi su iški brodari podlijegali još neko doba, pod francuskim i austrijskim vlastima, da bi ona potom bila dokinuta.

5. *Plovidbeni putovi*. Kao što smo vidjeli Ižani su od XVIII. st. naovamo posjedovali manje jedrenjake, uglavnom prikladne za obavljanje male obalne plovidbe, a to hoće reći plovidbu do luka istočnojadranske obale odnosno sjeverojadranskog bazena.

Upravo takvi brodovi bili su namijenjeni prijevozu vlastite i tuđe trgovačke robe. Stoga ćemo, barem približno, prikazati smjerove njihove plovidbe i način zarade. Prvi od iških brodara koji se u izvorima (1711.), koliko se zna, spominje kao prijevoznik krupnog blaga iz Zadra u Mletke bio je parun Jerolim Banić. Te je godine on obavio tri vožnje na toj relaciji, preuzevši 231 vola, dok je njegov rođak Lovre obavio samo jednu takvu vožnju.²⁶⁵ Jednako kao otac poslije je radio Jerolimov sin Šimun, koji je svojom kastrerom prevezio sitno blago u Mletke.²⁶⁶ To isto su, manjim intenzitetom, činili i neki članovi iških obitelji Vlasanović, Strgačić, Sutlović, Švorinić i dr.: tada se spominje čak deset iških paruna koji su bili zaokupljeni prijevozom sitnog i krupnog živog blaga iz Zadra u Mletke.²⁶⁷ Pored toga, trojica iških brodara tada (Andrija, Stjepan i Šimun Strgačić) plove do Jakina, odvozeći onamo lišće mirte, vraćajući se kući uglavnom praznim brodovima.²⁶⁸ Iški su brodari sudjelovali i pedesetih godina toga stoljeća u prijevozu blaga u Mletke: tako se samo 1756. spominje njih 12, od kojih su neki obavili čak pet putovanja na toj relaciji (Vlasanović).²⁶⁹ Na taj je način otok Iž već tada postao, poslije Silbe, drugim pomorskim središtem zadarskog područja.

Potkraj mletačke uprave Dalmacijom iški brodari još uvijek prevoze, povremeno, živo blago u Mletke, koje je u manjem broju prispjevalo iz Bosne na zadarsko kralište. U tome su sudjelovali gotovo svi vlasnici kastrera i mancera. Navest ćemo da je parun Jero-

²⁶² N. ČOLAK, Promet stoke u zadarskoj skeli u XVIII. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, 1995, 520-521.

²⁶³ ISTO, 537-538.

²⁶⁴ PAZd, *Arhiv Paga*, kut. V, *Acti civili*, Pag, 1. 3. i 9. XII. 1795.

²⁶⁵ N. ČOLAK, Pomorstvo zadarske komune od dolaska Hrvata na Jadran do pada Mletačke republike, *Pomorski zbornik*, II, Zagreb 1962, 1587; ISTI, *Ekonomska moć*..., str. 642; ISTI, *Promet stoke*..., str. 428, 430, 432.

²⁶⁶ N. ČOLAK, *Brodovlasnici*..., str. 793; ISTI, *Armatori*..., str. 79; ISTI, *Promet stoke*..., str. 441-442.

²⁶⁷ ISTI, *Armatori*..., str. 81-82.

²⁶⁸ N. ČOLAK, *Hrvatski pomorski registri*, II, Padova 1993, 104, 192, 411, 445, 459, 471.

²⁶⁹ ISTI, *Pomorstvo zadarske*..., str. 1590; ISTI, *Promet stoke*..., str. 451-459.

lim Banić II. tijekom god. 1788. obavio čak pet takvih vožnji, dok su drugi ondašnji brodari to radili samo ponekad.²⁷⁰ Jamačno su oni takvu djelatnost obavljali sve do propasti Republike, ali o tome nemamo izvornih podataka. Naspram tomu, izvori mletačke provenijencije pokazuju da su neki iški brodovi upravo tada u Jakin, Senigagliu i druge luke Papinske države odvozili teret mirte, borovih šiški s Korčule i Lastova, putnike i hodočasnike iz Zadra i Lošinja, te iz Dubrovnika neku trgovačku robu.²⁷¹ No, i tada su se vraćali kući uglavnom bez ikakva tereta, što znači da zarada nije bila tako dobra kao prije, napose u poredbi s onom prigodom prijevoza živog blaga u Mletke. Ipak, spomenut ćemo da je tada deset iških brodara obavilo 17 putovanja na relaciji istočna obala Jadrana - luke Papinske države.

Dakako, u napoleonskoj epohi iški brodari smanjuju aktivnost. Tek u razdobljima istinskog mira otiskivali su se na more. Tako se zna da je parun Šimun Strgačić god. 1812. svojom bracerom "Rebecca" prevezio žito za potrebe francuskih vlasti u Zadru.²⁷² Jednako tako je parun Josip Strgačić svojim peligom (1799.) prevezio tudi teret (vino, rakiju, drva za loženje) iz Dubrovnika u Senj i obrnutim smjerom, te ponekad plovio do luka Napuljskog kraljevstva na Jadranu.²⁷³ Tijekom toga i našeg stoljeća iški su brodari plovili po čitavom Jadranu, nudeći svoje proizvode ili prevozeći tuđu robu. Vrlo rijetko su, po svoj prilici, zalazili u Sredozemlje.

Pored redovite djelatnosti koju su obnašali iški brodari neophodno je spomenuti i činjenicu da je jedan od njih - Šimun Banić - početkom XIX. st. sudjelovao u gusarenju Jadranom, uz privolu francuskih vojnih vlasti. Naime, svojim peligom "Il Franco Dalmata" on je pod francuskom zastavom odvažno i uspješno gusario plijeneći neprijateljske, ali ponekad i prijateljske brodove, otupljujući tako oštricu ruske blokade Jadrana.²⁷⁴ Svojim podvizima uzduž istočnojadranske obale, u samo dvije godine, stekao je glas najistaknutijeg, odvažnog ali i bezobzirnog gusara u službi Francuza na Jadranu.

6. *Ekonomska moć iških brodara.* Premda su neki iški brodari još god. 1700., kako smo vidjeli, bili vlasnici "kuće i brodi i mriž", što su dakle stekli kroz XVIII. stoljeće, kada njegovi protagonist stječu najveći kapital i dostižu vrhunac svoje ekonomske moći. To se u prvom redu odnosi na obitelj Banić. Parun Jerolim je začetnik ekonomske moći Banićevih, koji je poslovao s rovinjskim i piranskim poslovnim ljudima.²⁷⁵ No, već njegov prethodnik Lovre posjeduje velik brod od 24 stope dužine, te gajetu od 16 stopa s veslima i

²⁷⁰ ČOLAK, *Promet stoke...*, str. 492, 514-517, 522-528.

²⁷¹ ISTI, *Hrvatski pomorski registri*, I, Padova 1985, 371...449; ISTI, *Navigazione marittima fra porti dalmatostriani e i porti pontifici alla fine del Settecento*, *Studi veneziani*, XI, Venezia 1969, str. 615; ISTI, *Armatori...*, str. 79-80; ISTI, *Navigazione...*, XIV, 1972, 228-330. Parun Šimun Strgačić prevezio je god. 1794. duhan iz Nina u Mletke (PAZd, *Spisi Dvorske komisije*, svež. 2, br. 1456).

²⁷² PAZd, *Spisi Intendence*, 1812, svež. XIV, Luke.

²⁷³ PAZd, *Spisi zadarskog bilježnika I. Franceschi*, b. X, sv. 119.

²⁷⁴ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Gusari u Dalmaciji u vrijeme ruske blokade Francuza u god. 1806. i 1807.*, *Pomorski zbornik*, 2, Zadar 1964, 745-757; ISTI, *Posljednji gusari na Jadranskom moru*, Zagreb 1983, 73-80.

²⁷⁵ ČOLAK, *Ekonomska moć...*, str. 648.

drugom opremom.²⁷⁶ Potonji članovi te obitelji još su više povećavali njezino bogatstvo pomorskom djelatnošću: akumulacija novca bila je takva da su njezini članovi mogli prilične svote pozajmljivati nekim zadarskim trgovcima i plemićima bez ikakvih interesa.²⁷⁷ Mnogi su paruni ujedno bili vlasnici ribarskih mreža i tako bili uključeni u otočki robolov.²⁷⁸ Parun Jerolim II. je u drugoj polovici toga stoljeća posjedovao pored kastre za prijevoz blaga još dva leuta, nekoliko čamaca i dvije trate.²⁷⁹

Najviše su članovi obitelji Banić stečeni kapital ulagali u kupovinu nekretnina. Navest ćemo da je 1744. kupljena dvokatnica u Ninu za 48 zlatnih cekina.²⁸⁰ Godine 1751. i 1755. kupljena su dva mlina za ulje, s odgovarajućom zgradom.²⁸¹ Potom su na otoku Ižu i Pašmanu kupovali zemlje i vinograde, dok je obitelj Vlasanović kupila kuću u Zadru i vinograd na samom otoku.²⁸² Parun Jerolim Banić je u svibnju 1767. od države dobio investituru za 17 padovanskih kampa zemlje u Velušiću, uz obvezu podavanja desetine.²⁸³ Dakako, i druge su brodarske obitelji otoka kupovale pokretnu i nepokretnu imovinu, ali u manjoj mjeri nego spomenute.

Godine 1734. dvojica su iških brodara, zajedno s nekim silpskima, bili skrbnici i predstavnici brodara zadarskog područja na sudovima u Mlecima, kada su se oni sporili glede brodova i njihova tereta.²⁸⁴ I tu se ogleda njihov ugled među ovdašnjim brodarima. Nadalje, i paruni i mornari na otok donose materijalnu i duhovnu kulturu, reklo bi se, najviše opet u XVIII. st., kada je njihova zarada bivala najveća. To se u prvom redu ogleda u gradnji ljepših kamenih kuća, stavljanju stakala na prozore, gradnji čatrnja, kupovini pokućstva, ali i darivanju župne crkve, gradnji oltara (J. Banić), članstvu u bratovštinama, čestom kumstvu i drugom.²⁸⁵ Napose je značajno što su neki od njih, kao zavjet, poklanjali župnoj crkvi male brodiće, odnosno davali na svojim grobnicama urezivati likove svojih jedrenjaka.²⁸⁶ A to pokazuje njihovo uzdarje zanimanju od kojega su crpili najveći dio sredstava za izdržavanje obitelji, pa i blagostanje.

7. *Luke.* Kako luke predstavljaju stanovit uvid u pomorstvo dotičnog mjesta, to je neophodno nešto reći i o lukama otoka Iža. Već je koncem XVIII. st. zabilježeno da se ovdašnji i drugi brodari služe dvjema većim i nekoliko manjih luka na otoku i susjednim otočićima, gdje su mogli pristajati i sidriti trabakuli, brigantini i manji jedrenjaci.²⁸⁷ Za-

²⁷⁶ PAZD, *Spisi zadarskog bilježnika A. M. Guerini (1722-1746)*, b. III, sv. 4, 1., 28; b. I, 1., 37.

²⁷⁷ ČOLAK, *Ekonomska moć...*, str. 643-649.

²⁷⁸ ISTO, 646, 648.

²⁷⁹ ISTO, 649.

²⁸⁰ ISTO, 643; ISTI, *Armatori...*, str. 80. Parun Petar Brajković kupio je kuću u Zadru još 1642. (PAZD, *Spisi zadarskog bilježnika Z. Brajčić*, b. V, sv. 4, 1. 19, 47).

²⁸¹ ZKZ, *Ms.*, br. 461/VI, sv. 81.

²⁸² ISTO, sv. 75; PAZD, *Spisi zadarskog bilježnika T. Franceschi*, b. V, sv. 47, 1., 49r; ČOLAK, *Armatori...*, str. 80-81.

²⁸³ PAZD, *Spisi generalnog providura Antonio Renier (1766-1768)*, knj. I, 1., 109.

²⁸⁴ PAZD, *Spisi zadarskog bilježnika T. Franceschi*, b. II, sv. 13, 1., 35.

²⁸⁵ V. CVITANOVIĆ, *Pomorsko zanimanje Ižana*, 266-267.

²⁸⁶ ISTO, 266; O. FIJO, *Pomorstvo Iža i Silbe u XVIII. stoljeću*, *Jugoslavneski mornar*, 9, 1953, br. 12, 319.

²⁸⁷ PAZD, *Miscellanea*, svež. I, poz. C.

pravo je tada Veli Iž rabio tri male luke, a Maloižani pak 2 veće i 2 manje lučice.²⁸⁸ Poslije je najviše korištena luka Velog Iža koja je bila, kažu, sigurna i prostrana, u koju su se znali skloniti mnogi domaći i strani brodari na putu za Trst.

Svejedno je sve do potkraj prošlog stoljeća otok bio bez metra uzidane obale i bez lukobrana, pa time neprikladan za pristajanje većih plovniha jedinica, napose parobrodâ.²⁸⁹ To je bio razlog što je god. 1888. vlada dala izraditi projekt za produblivanje luke Velog Iža.²⁹⁰ Međutim, ta zamisao nije bila dugo ostvarena. Stoga Juraj Biankini govori u Saboru u Zadru god. 1893. da brodovi "uzorno radišnih i odanih pomorskom životu", stanovnika otoka Iža, bivaju izloženi pogibelji uništenja.²⁹¹ Pače, poradi nedostatka odgovarajućeg pristana trgovački i pomorski promet Velog Iža je još uvijek bio neznatan. Jedino su sami Ižani prometovali svojom lukom dovozeći mošt s Rave, krcajući ulje za izvoz ili odvozeći žito u mlinice na Krki. Unatoč nastojanjima nijedna luka otoka nije bila znatnije uređena do prvog svjetskog rata, premda je zadarsko plovidbeno društvo "Zaratina" već 1893. počelo održavati dvaput tjedno prugu Zada-Preko-Iž-Sali.²⁹² Tek između dvaju svjetskih ratova popravljen je gat i uređena obala Velog Iža, te uređena obala u uvalama Komaševa i Kneži,²⁹³ čime je znatno poboljšan pomorski promet otoka.

8. *Trgovina.* Budući da se ovdje radi o otoku čija proizvodnja nije bila bogzna kako velika, gotovo bez viškova, moglo bi se stoga pomisliti da je njegova trgovačka djelatnost primjerena. Međutim, kako ćemo vidjeti, tomu nije bilo tako, zahvaljujući u prvom redu viškovima uroda maslina, ulova ribe i zemljanom posuđu.

Nisu poznati točni brojevi podaci, ali se zna da su iški ribari još u srednjem vijeku nudili zadarskoj ribarnici manji ili veći dio viškova ulova ribe. Poslije namire domaćih, obiteljskih potreba najčešće su viškovi svježe ribe prodavani u Zadru, ali i drugdje, na okolnim otocima i obalnim naseljima, pa čak u Šibeniku i Lošinjju. To je nastavljeno sve do vremena između dvaju svjetskih ratova, kada su iški ribari svježu ribu prodavali trgovcima ribljih konzervi ili preprodavačima. Bilo je slučajeva da su motorni brodovi dotičnih preprodavača dolazili u Kornate i ondje krcali netom ulovljenu ribu za Trst. Jakin i drugdje.²⁹⁴ Zadnjih desetljeća promatranog razdoblja Ižani su redovito godišnje prodavali oko 2.000 kvintala svježe ribe raznih vrsta, te jednako muljača usoljenih srdela. Samo su Zadru tada prodavali 1.000 kvintala razne ribe.²⁹⁵ Bilo je slučajeva da su Talijanima, Grcima i Česima prodavali soljenu ribu. Druga roba, koju su Ižani nudili uzduž naše obale još od davnina, bila je njihova lončarija. Prve izvorne vijesti o tome nalazimo u XVIII. stoljeću. Naime, neki su iški brodari tada te proizvode prodavali sve do Boke kotorske.

²⁸⁸ PAZd, Spisi Goess, svež. II, br. 1076; *Gli scogli di Zara, Il Dalmatino za 1917*, 64.

²⁸⁹ *Brzopisna izvješća 27. zasjedanja*, ..., str. 736.

²⁹⁰ *Brzopisna izvješća 29. zasjedanja*, ..., str. 275.

²⁹¹ ISTO, 400.

²⁹² O. FIJO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, Zadar 1962, 138.

²⁹³ *Pomorski godišnjak za 1937-1938*, 75.

²⁹⁴ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje Ižana, 271; JELIĆ, Ribarstvo..., str. 138, 153. Iški paruni su znali prodavati ribu i u Pagu (PAZd, *Arhiv Paga*, kutija V, list 86).

²⁹⁵ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 263.

Tako se primjerice zna da je Ante Cvitanović zemljano posuđe prodavao u Makarskoj u zadnjoj četvrtini toga stoljeća,²⁹⁶ a Ante Sutlović u Šibeniku, zajedno s Antom Lukinom, u tamošnjoj luci.²⁹⁷ Naravno, prije i u XIX. st. oni su takvo posuđe uvelike prodavali u Zadru,²⁹⁸ ali isto tako u Boki kotorskoj.²⁹⁹ Na zadarskom su području oni lonce najvećim dijelom mijenjali za žito, krumpir i sir, ali su ih prodavali i za novac.³⁰⁰

Tijekom XVIII. st. neki su Ižani na otoku uzgajali mortelu (mirtu), čije su lišće potom prodavali najviše u Jakinu i Senigagli.³⁰¹ Nadalje, obitelji Banić i Vlasanović su od mletačkih vlasti ishodile *jus privatum*, na deset godina, za sakupljanje i prijevoz (prodaju) “*žute trave*”, brnistre, koja je rabljena za uređenje brodova.³⁰² Zacijelo su i poslije one uživali taj privilegij, sve do iscrpljenja zaliha te biljke na otoku. Jednako tako su iški brodari, istina ne često, u Mletke i drugdje odvozili na prodaju drva za loženje, najviše u XVIII. stoljeću,³⁰³ čime su zaradivali također određenu svotu novca. Ta su drva bila sječena na Ižu ili drugim otocima zadarskog arhipelaga.

Najprivlačnija gravitaciona točka zadarskog otočja bio je, naravno, grad Zadar. U minulim stoljećima Ižani su njemu prodavali svježiu i soljenu ribu, maslinovo ulje, drva za loženje, zemljano posuđe i još neke povremene viškove poljodjelske proizvodnje. Zapravo je on bio poglavito iško tržište, kako prodaje tako i kupovine. Poznato je da su Ižani do potkraj prošlog stoljeća u grad dospijevali najviše preko otoka Ugljana. Naime, Ižani bi gajetama doplovili do uvale Svitla na južnoj strani otoka Ugljana, a odatle onda pješice, sa svim teretom, prelazili otok do Preka, gdje bi se ukrcali na prečke gajete i prevezli u Zadar. Bilo je slučajeva da je u jednom danu, u nekoliko gajeta, i do sto Ižana prelazilo taj put.³⁰⁴ Međutim, kada je god. 1891. konačno prokopan tjesnac Ždrelec, između Pašmana i Ugljana, pučanstvo vanjskih otoka zadarskog arhipelaga pa tako i Iža, lakše nego dotle dospijeva u Zadar, svoje upravno i gospodarsko središte.³⁰⁵ A to je uvelike povećalo intenzitet prometanja na toj relaciji, to prije što je nekako tada otok bio povezan parabrodarskom prugom s gradom. Između dvaju svjetskih ratova, dok je Zadar bio pod Italijom, Ižani su s njim održavali vrlo intezivnu trgovačku vezu. Oni su u grad dovozili ribu, maslinovo ulje, janjad, sir i drugo, a ondje nabavljali tekstil, tjesteninu, likere, led, konoplju za izradu mreža i “tega”, naplate za obuću i drugo neophodno svakidašnjem životu sela. Kao prije, i tada su Ižani veće terete (pokućstvo, blago) prevozili brodovima kroz Ždrelec.³⁰⁶

²⁹⁶ PAZd, *Arhiv Makarske*, svež. 85, poz. 1775; svež. 112, Licenze 1784.

²⁹⁷ Arhiv Šibenika, svež. 116, 1769, 1., 4; svež. 108, 1797.

²⁹⁸ L. STOCKHAMMER, 38-39.

²⁹⁹ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 271. Isto tako su oni svoje posuđe prodavali u prvoj polovini togastoljeća u Malom Lošinjui i Rijeci (*Gazzetta di Zara*, 1832, br. 13, 17, 27, 37; 1833., br. 35).

³⁰⁰ MARČIĆ, 551.

³⁰¹ ČOLAK, *Navigazione marittima...* XIV, 1972, 230.

³⁰² ISITI, *Armatori...* 80, bilj. 161.

³⁰³ PAZd, *Spisi zadarskog kneza Lodovica Morosini (1754-1756)*, knj. I, 1., 2.

³⁰⁴ PAZd, *Spisi obitelji Zanchi, V. Sindacato di Sale 1855*; A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 87, bilj. 9.

³⁰⁵ Š. PERIČIĆ, Prvo prokopanje tjesnaca Ždrelec, *Bilten JTP*, Zadar 1984, br. 4, 18. Dotle se kroz taj tjesnac moglo ploviti jedino za vrijeme plime.

³⁰⁶ A. CVITANOVIĆ, *Otok Iž*, 87, bilj. 8; 90, bilj. 49; JELIĆ, *Ribarstvo...*, str. 132, 134.

No, pored netom navedenih smjerova i roba razmjene bilo je i drugih, manje značajnih. Tako se zna da su još u XVIII. st. iški brodari u Mletke odvozili viškove maslinova ulja, vina, sira i drva, a kupovali tekstil, brašno, rižu, tjesteninu i pokućstvo.³⁰⁷ Bilo je prigoda kada su oni plovili do Lošinja, Rijeke, Pule i drugih istarskih luka, gdje su prodavali manje količine ulja, sira, vrša i lonaca, a kupovali neophodne stvari. Izuzetno dobro trguju sa Sušćanima: oni njima prodaju maslinovo ulje u zamjenu za vino.³⁰⁸ Treba istaknuti da su potkraj prošlog stoljeća na otoku obilato radale masline, pa je bilo velikih viškova ulja. Budući pak da su trgovci nerado dolazili na Iž, uslijed nesigurnosti luke, Ižani su ga davali u besćenje po jadranskom bazenu.³⁰⁹ Ižani su kroz svo vrijeme kupovali u Pagu velike količine morske soli, više za soljenje ribe nego li za prehranu. Spomenut ćemo i to da su oni vesla kupovali u Podgorju, a borovu koru ("kordak") u Korčuli,³¹⁰ te da je između dvaju svjetskih ratova krijumčarenje robe iz Zadra zahvatilo veliki mah,³¹¹ u kojem su, kao uostalom pučanstvo čitave zadarske okolice, sudjelovali i Ižani.

IX. ZADRUGARSTVO

Kao korisno zajedništvo u gospodarskom djelovanju, zadrugarstvo je, začudo, na otok Iž prispjelo prilično kasno, tek pred Prvi svjetski rat. Naime, godine 1905. u Velom je Ižu uspostavljena Potrošno-obrtna zadruga s neograničenim jamstvom, kojoj je dalmatinska vlada odmah udijelila 150 kvarti pšenice i 50 kvarti kukuruza.³¹² Pet godina potom ondje su uspostavljene Seoska blagajna s neograničenim jamstvom i Uljarska zadruga s ograničenim jamstvom: članom potonje mogao je biti samo onaj tko je posjedovao vlastitu zemlju ili je bio knet na otoku, na Ravi, u Savru ili Brbinju. Prvim predsjednikom bio joj je Ivan Bogdanić.³¹³ Već sljedeće, 1911. godine vlada joj je dodijelila 72.000 kruna početnog kapitala kao zalog proizvodnje maslinova ulja.³¹⁴ U Malom Ižu je Potrošno-obrtna zadruga utemeljena 1906. godine, a Seoska blagajna za štednju i zajmove također god. 1910., kada i u Velom Ižu: i ovdašnjoj Potrošno-obrtnoj zadruzi bio je na čelu spomenuti Bogdanić.³¹⁵ Spomenut ćemo da je 1912. u Velom Ižu uspostavljeno Dobrotvorno mornar-

³⁰⁷ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 271; PAZd, *Spisi zadarskog kneza Emanuela Michela Venera (1750-1752)*, knj. jedina, 1., 448.

³⁰⁸ V. CVITANOVIĆ, Pomorsko zanimanje..., str. 171; RUBIĆ, 106; MARČIĆ, Otok Iž..., str. 181.

³⁰⁹ *Brzopisna izvješća 27. zasjedanja*..., str. 470.

³¹⁰ JELIĆ, Ribarstvo..., str. 124, 154.

³¹¹ MARČIĆ, 542.

³¹² PAZd, *Miscellanea*, svež. 176, poz. 13.

³¹³ ISTO, poz. 1; OBAD, 61, 67; FORETIĆ, 218; *Jubilarni Narodni list za 1912*, 59.

³¹⁴ PAZd, *Spisi Konzulata kraljevine Italije u Zadru*, svež. 47, br.160; F. ARTMANN, *Rad za promicanje uljarstva u Dalmaciji*, Zadar 1913, 3.

³¹⁵ PAZd, *Miscellanea*, svež. 178, poz. 7.

sko društvo,³¹⁶ čiju namjenu najbolje pokazuje naslov, ali o njoj više ništa ne znamo. Jamučno je prvi svjetski rat sasvim dokinuo zadrugarsku djelatnost na otoku.

Zadrugarstvo se obnavlja poslije toga rata. Uljarska je zadruga u Velom Ižu poslije one u Kalima bila proizvodno najjača na svim zadarskim otocima: u godinama obilnijeg uroda maslina znala je proizvesti 12 vagona maslinova ulja.³¹⁷ Tada je u Malom Ižu uspostavljena Mljekarska zadruga, a god. 1938. pak u Velom Ižu počinje djelovati Kupališna zadruga sa svrhom promicanja turizma na otoku.³¹⁸ Naime, već tada otočki turizam doživljava svoje početke, kada ondje počinju ljetovati prvi strani gosti - Česi. Dakako, navedene zadružne udruge djelovale su neprekidno do početka drugog svjetskog rata, kada sve prekidaju svu dotadašnju aktivnost.

Zaključak

Kako smo vidjeli, gospodarstvo otoka Iža u prošlosti se temeljilo u prvom redu na iskorišćavanju mora, ribarstvu i pomorstvu, koje djelatnosti su većem dijelu njegova pučanstva donosile glavninu sredstava za život, ponekad pak pravo blagostanje. Njihov se ribolov može označiti kao lokalni, a plovidba jadranska. Međutim, nisu to bila jedina zanimanja Ižana. Pače, oni se oduvijek bave zemljoradnjom i stočarstvom, te preradom i trgovinom. Premda je bilo primitivno, napose značajno bilo je njegovo lončarstvo, onda kad se njime zanimalo nekoliko desetina obitelji odjednom. Taj obrt se održao do naših dana. Iški su pomorci prevozili tudi teret, ali isto tako i viškove ulovljene ribe i poljodjelskih proizvoda, koje su prodavali po čitavom jadranskom bazenu, a najviše u Zadru i Mlecima. Dakako, ondje su nabavljali sve ono što je nedostajalo njihovim obiteljima (neke živežne namirnice, materijal za odjeću i obuću, pokućstvo i dr). Tako je ovaj otok upravo trgovinom sudjelovao u robnoj razmjeni zadarskog kraja, Dalmacije pa i sjevernog Jadrana. Njegovo značenje u gospodarstvu zadarskog otočja nadmašivalo je mjesto koje među njima zauzima svojom veličinom.

³¹⁶ OBAD, 137. Podupiranje članova prigodom njihove bolesti (PAZd, *Katastar društva u Dalmaciji*, sv. I, str. 1503).

³¹⁷ FORETIĆ, 216.

³¹⁸ ISTO, 221.

Prilog I.

IŠKI JEDRENJACI DRUGE POLOVICE XVIII. STOLJEĆA

Ime paruna	vrst broda	nosivost litara
Matija Strgačić	grip	35.000
Mihović Strgačić	bracera	35.000
Tome Strgačić	trabakul	63.000
Josip Strgačić	trabakul	35.000
Cvitanović Matija	bracera	38.000
Matija Jelenić	bracera	35.000
Tome Vlasanović	bracera	35.000
Matija Banić	trabakul	63.000
Mihovil Sutlović	bracera	35.000
Mihović Škorlić	trabakul	63.000

Izvor: N. ČOLAK, *Navigazione marittima...* XIV, Mleci 1972, 229.

Prilog II.

POPIS BRODOVA VELOG IŽA IZ GOD. 1819.

Ime vlasnika	ime broda	god. gradnje	nosivost tona ili dimenzije
Mate Sutlović	Beata Vergine del Rosario	1815.	8
Dominik Cvitanović	Sv. Matija	1802.	6
Mihovil Sutlović	Sv. Nikola	1815.	6
Šime Maras	Sv. Šimun	1813.	6
Ante Konatić	Sv. Antun	1811.	6
Filip Strgačić	Sv. Križ	1800.	6
Mihovil Sutlović	Sv. Pavao	1808.	5
Mihovil Sutlović	Sv. Petar	1817.	2
Šime Marijan	Sv. Petar	1801.	3
Mate Sutlović	La Providenza	1818.	3
Ivan Stoko(?)	Sv. Šimun	1804.	15 - 5 - 3 stope
Andrija Vojvodić	Sv. Andrija	1799.	3
Frane Vojvodić	Sv. Nikola	1800.	3
Ivan Brčić	La Providenza	1797.	14 - 4 - 2 stope
Mihovil Sorić	Sv. Ante	1815.	12 - 4 - 2 stope
Josip Strgačić	Sv. Ante	1793.	3
Josip Strgačić	La Providenza	1802.	15 - 5 - 4 stope
Šime Škorlić	Sv. Šimun	1807.	2
Šime Škorlić	Sv. Pavao	1805.	14 - 5 - 3 stope
Ante Škorlić	La Providenza	1803.	14 - 5 - 3 stope
Mate Cvitanović	Sv. Nikola	1802.	3
Mate Cvitanović	Sant' Dona	1804.	14 - 5 - 3 stope
Ante Rušinić	Sv. Ante	1815.	12 - 4 - 2 stope
Šime Marijan	Sv. Pavao	1815.	15 - 5 - 3 stope
Šime Ranj	Sv. Nikola	1815.	14 - 4 - 2 stope
Blaž Konatić	Beata Vergine del Loreto	1791.	3
Mate Sutlović	Sv. Pavao	1804.	10 - 4 - 2 stope
Mate Sutlović	Sv. Andrija	1806.	10 - 4 - 2 stope

Izvor: PAZd, *Spisi obitelji Lantana*, sve. 12. (Stopa je iznosila 34,5 cm. Ove mjere pokazuju dužinu, širinu i visinu.)

Prilog III.

POPIS BRODOVA MALOG IŽA IZ GOD. 1819.

Ime vlasnika	ime broda	god. gradnje	nosivost tona ili dimenzije
Mate Marelić	Sv. Ante	1816.	5
Mate Marelić	Sv. Petar	1819.	15 - 5 - 3 stope
Ive Panović	Sv. Zuane	1790.	5
Ive Panović	Sv. Matija	1792.	2
Jure Gačina	Sv. Marija	1819.	3
Krsto Duka	Sv. Nikola	1807.	2
Tome Gačina	Sv. Roko	1806.	5
Martin Jelić	Sv. Marija	1811.	3
Tome Toman	La Beata Vergine	1803.	3
Mate Sagić	Sv. Marija	1800.	3
Lovre Lukin	Sv. Lovre	1817.	4
Roko Jelić	Santo Genaro	1804.	5
Ive Mezić	Santo Matteo	1805.	5
Ive Milić	Sv. Marko	1804.	15 - 5 - stope

Izvor: PAZd. *Spisi obitelji Lantana*, svež. 12.

Prilog IV.

BRODOVI VELOG IŽA KOJI SU PODLIJEGALI POREZU GOD. 1884.

Ime vlasnika	vrsta broda	ime broda	nosivost - tona
D. i Š. Sutlović	gajeta	Divina Providenza	10
Mate Sutlović	bracera	Bellona	11
Obitelj Sutlović	bracera	Lasta	10
Marko Pekić	bracera	Casta Sisanna	8
Mate Sutlović	gajeta	Amalia	4
Braća Marijan	gajeta	S. Nicolo	3
Šime Skorlić	bracera	Dalmatino	12
Mate Rušinić	bracera	Catterina	8
Ivan Konatić	bracera	Nicolo Beato	10
Ante Kerov	gajeta	Franica	2
Ante Vlahov	gajeta	Ugor	3
Mihovil Marijan	gajeta	Favorita	5

Izvor: PAZd, *Spisi Kotarskog poglavarstva u Zadru*, Razno, sv. 41.

Prilog V.

BRODOVI MALE OBALNE PLOVIDBE OTOKA IŽA - 31. XII. 1898.

Ime vlasnika	vrsta broda	ime broda	nosivost tona	br. članova posade
Ivan Konatić	bracera	Nicolo Beato	10	2
Tome Sutlović	bracera	Casta	10	3
Mate Rušinić	bracera	Catterina	8	2
Miho Cvitanović	bracera	Casta Sisanna	8	2
Ante Marijan	bracera	Sloga	9	2
Mate Tripolić	bracera	Sveti Ante	9	3
Miško Marijan	bracera	Živila Hrvatska	5	3
Miho Marijan	bracera	Danica	6	2
Marija Maracin	gajeta	Marica	3	2
Mate Sutlović	gajeta	Amalia	4	2
Ante Vlahov	gajeta	Ugor	3	2
Mate Vlahov	gajeta	Sveti Roko	5	2
Andrija Brčić	gajeta	Ponza	3	2
Luka Sutlović	gajeta	Elisabetta	3	2
Ive Strgačić	gajeta	Mila	3	3
Luka Sutlović	gajeta	Hrvatica	2	3
Ante Vlahov	gajeta	Buon Giorno	3	2
Šime Strgačić	gajeta	Leopoldo	3	2
Šime Konatić	gajeta	Sv. Nikola	3	1
Jadre Brčić	leut	Sokol	8	2
Šime Panović	leut	Giulio	7	2 Mali Iž
Ivan Dunatov	leut	Srećan	7	3 Mali Iž

Izvor: *Archivio di Stato Trst, Governo marittimo, busta 376, br. 1571.*

Prilog VI.

POPIS BRODOVA MALE OBALNE PLOVIDBE OTOKA IŽA GOD. 1920.-1941.

Mat. luka	vlasnik	ime broda	vrsta broda	nosivost brt/nrt	godina gradnje	mjesto gradnje	karata
Veli Iž	Ivan Barić	Enare	mot. kuter	9/6.5	1935.	Veli Iž	24
Veli Iž	Miho Sutlović	Hvaljen Isus	gajeta	3,5/2.5	1909.	Veli Iž	24
Veli Iž	Dune Rušinić	Bog Pomoga	gajeta	5/4	1924.	Betina	24
Veli Iž	Miho Marijan	Miran	mot. kuter	29.60/10.35	1938.	Senj	24
Veli Iž	Marko Paša						12
Veli Iž	Josiš Paša	Marija	bracera	13.45/8.95	1859.	Piran	12
Veli Iž	Barić Ivan						12
Veli Iž	Petar Letinić						6
Veli Iž	Šime Brčić	Enare II	mot. kuter	35.12/21.05	1938.	Veli Iž	6
Mali Iž	Luka Lukin	Napredak	mot. kuter	14.03/9.63	1931.	Biograd	24

Izvor: Lučka kapetanija Zadar, *Upisnik brodova (kapetanije Šibenik)*, br. 12, 51, 73, 86, 97, 104, 113.

Prilog VII.

POPIS IŠKIH BRODOVA GOD. 1949.

Vlasnik	ime broda	nosivost u tonama	pogon
MALI IŽ			
Šanto Petričić	Lastavica	3	nafta
Anđelko Sutlović	Buljanka	1,5	vesla
Tome i Miško Dunatov	Krpic	1	vesla i jedra
Šimica Toman	Zora	3	vesla i jedra
Ive Dimić	Ugodna	3	vesla i jedra
B. i T. Petričić	Sokol	7	vesla i jedra
Viktor Lukin	Etta	0,5	vesla i jedra
Bože Rokov	Hrvat	13	nafta
Šanto Rakvin	Prva	4	jedra i vesla
Hinko Lukin	Nada	3	jedra i vesla
Joso Dumić	Katarina	3,5	jedra i vesla
Šanto Martinović	Šanto	6	jedra i vesla
Ante Rokov	Jakaska	3	jedra i vesla
Jerolim Govorčin	Golvica	1,5	jedra i vesla
Silvije Martinović	Katarina	2,5	jedra i vesla
Ive Govorčin	Ivanica	3	jedra i vesla
Ive Govorčin	Vila	1,5	jedra i vesla
Vladimir Govorčin	Tatija	2,5	jedra i vesla
Krste Govorčin	Marija	-	jedra i vesla
Miško Petričić	-	3	jedra i vesla
Ivan Medanić	-	5,5	jedra i vesla
Iva Medanić	-	3	jedra i vesla
Mile Gačina	-	2,5	jedra i vesla
Ive Lukin	-	2,5	jedra i vesla
Dunat Lovrin	-	1,	jedra i vesla
Ante Jelić	Svetozar	6	nafta
Ante Jelić	Sloga	3	nafta
Srećko Martinović	Sokolica	3	nafta

POPIS IŠKIH BRODOVA GOD. 1949. (nastavak)

Vlasnik	ime broda	nosivost u tonama	pogon
VELI IŽ			
Tome Brajković	Ruža	3	vesla
Tome Rakocija	Zora	1,5	vesla
Ante Cvitanović	Bog živi	1	vesla
Vjekoslav Letinić	Eva	1	vesla
Petar Letinić	Osa	2	vesla
Ante Sutlović-Kanjar	Kanjar	1,5	vesla
Ive Barić	Krešo	0,3	vesla
Josip Paša	Korinjak	0,5	vesla
Bože Konatić	Stari	0,5	vesla
Ive Strgačić	Eva	1,5	vesla
Mate Švorinić	Budija	0,7	vesla
Šime Skelo (?)	Cvita	1,5	vesla
Ante Sutlović	Sokol	1,5	vesla
Ive Rušinić	Bog pomogo	4	vesla
Roko Kulišić	Zvonimir	0,3	vesla
Paško Sutlović	Tonka	2,5	vesla
Ante Rakocija	Lastavica	1	vesla
Šime Banina	Pomoz Bog	1,5	vesla
Finko Rušinić	Labud	2,5	vesla
Ivan Banina	Mučenic	0,5	vesla

Izvor: PAZd, *Spisi Kotorskog narodnog odbora Zadar*, Povjereništvo komunalni poslova, br. 1367/1949.

Šime Peričić: THE ECONOMY OF THE ISLAND OF IŽ IN THE PAST

Summary

Up to now most research has dealt with the maritime affairs of the island of Iž while many have dealt with its fishing activities. Since these were not the only occupations of its inhabitants, the author sought to investigate the other occupations that they devoted themselves to in the past. The perusal of available sources and literature has resulted in an all-encompassing survey of the island economy up to WWII. The article deals with the demographic movement, agriculture, fishing, processing, shipping and trade, and the co-operative farming on the island. The author chose this approach trying to answer the question to what extent did the inhabitants of Iž use what nature bestowed upon them and how much they participated in the life of the Zadar region and Dalmatia itself. The author comes to the conclusion that the economy of the island in the past was primarily based on the utilization of the sea - fishing and shipping - which provided the majority of its populace with the main portion of their living resources. Fishing on the island is of a local character while shipping has Adriatic dimensions. In addition the inhabitants tilled the land and kept livestock, engaged in processing and trade. Although pottery on Iž was primitive it is of significance, among other things, because it has continued to our own days: there were periods when dozens of families were engaged in this occupation. The shippers-traders of Iž transported other people's goods but also their own surplus catch of fish and agricultural products, especially their pottery, throughout the Adriatic basin but mostly to Zadar and Venice. In these places they acquired whatever was necessary for their families so that it can be said that the island participated in the exchange of goods throughout the Adriatic region. Taking all of these factors into consideration it can be said that the significance of Iž in the economy of the Zadar islands surpassed to a large extent the place it holds as far as its size is concerned.